не стаў упрошваць — не хоча, не трэба. Яму таксама ўжо нічога не было патрэбна. Апро вось гэтай асобнай магілы. Тут яму будзе спакайней, чым у агульнай, упокат з ворагамі на рода. І ўсё ж яго распірала крыўда, змаўчаць якую ён не меў сілы.

— За што? Чэснага работніка органаў! Што я парушыў? Бязвіннага ворага забіў? Ді іх тысячамі забіваць трэба! Я стараўся! Чатыры разы прэміявалі. За ўдарную работу, да га давіны Акцябра. І ўсё дарма. Пашкадавалі ворагаў, шпіёнаў, нацдэмаў! І гэта правільна! Не У органы прабраліся ворагі, во гэта што! Яны сярод нас!

— Годзе! — з надрывам загадаў Касцікаў. — Лепш памаўчы!

— Я маўчаў! Усё лета маўчаў. Як і ты! Як і сотні чэкістаў! І во мне за гэта.

— Маўчы і капай! — усё больш злуючыся, крыкнуў Косцікаў.

— Не, ужо скажу. Во і ты... Думаеш, уцалееш? Службай адкупішся? Не! Прыйдзе твая чарга...

— Маўчаць!

— Не, ужо скажу! Мы павукі ў банцы! Да... Сталін...

Мабыць, гэта было занадта. Непадалёк з вінтоўкамі нагатове стаялі байцы ахові поўны трывожнай увагі чакаў ля машыны маўклівы шафёр. Усе са здзіўленнем утароп ліся ў знаёмага чэкіста, які капаў сабе магілу і гаварыў штосьці дзіўнаватае. Урэшце Кос цікаў прыўзняў пісталет і, не цэлячыся, два разы стрэліў. Выпусціўшы рыдлёўку, Сурвіл падламіўся ў каленях і бокам асеў на раскапаны дол.

— Дабі ж... — выціснуў з сябе ледзь чутна.

Косцікаў ступіў на крок бліжэй і стрэліў у галаву. На траву і пясок пырснула шэрым крупінкамі мазгоў.

— Вазьміце і туды, да астатніх, — загадаў ён байцам.

Закінуўшы за спіны даўгія вінтоўкі, тыя ўзялі былога чэкіста за рукі, пацягнулі д ямы. Косцікаў пайшоў у бок ад машыны.

Гэтая праклятая ноч дашчэнту выматала ягоныя сілы. Прыкметна пачала здраджваць вы трымка, як ён ні стараўся паводзіць сябе стрымана. Здаецца, нескладаная работа, але штодн адно і тое ж. Вязуць і вязуць, нібы бараноў, калі таму будзе канец? Вунь колькі накапана ямаў за вясну і лета. І будзе накапана новых. Косцікаў акінуў позіркам прагаліну між сасонак н схіле — мабыць, за восень заселяць і яе. І вельмі проста дзе-небудзь апынецца і ягоная яма...

У гэтым жыцці ўсё вельмі проста.

1992 г.

АНДРЭЙ МАКАЁНАК

(1920—1982)

ЗАЦЮКАНЫ АПОСТАЛ

Трагікамедыя ў дзвюх дзеях

ДЗЕЙНІЧАЮЦЬ ТАКІЯ АСОБЫ:

Т а т а — звычайны, хатні, такіх многа. Зусім ручны: хто паманіць, да таго і ідзе. Адна вельмі важная дэталь: ён жыве за мяжой. Праўдзівы, як і большасць мужчын.

М а м а — таксама жыве за мяжой, гаворыць, можа, і правільна, а што яна думае... Каб яна з'ела тое, што яна думае. Яна хоча, каб усе жылі паводле правілаў хрысціянскай маралі, а сабе дазваляе іншы раз і так... як-небудзь...

С ы н — іхні сынок. Ну і паслаў жа ім Бог дзіцятка! Не дзіця, а камяк голых нерваў. Гарачлівы. Мазгавіты. У нас гэткіх разумнікаў не бывае, а калі дзе і трапіцца, дык пра такога звычайна кажуць: малады, ды ранні. А ў іх вундэркіндам завуць. Але гэты — вундэркінд асобага роду: ён — не матэматык, не музыкант, не шахматыст, не паліглот, а зусім нечакана — вундэркінд-палітык. Пакуль што малавопытны, бо малады: што думае, тое і гаворыць. Вельмі хоча быць з барадой, а яна не расце, і ўсё.

Д а ч к а — яго сястрычка, адзінаўтробны антыпод. Зачараваная брацікам, яна ахвотна падбірае тыя яго якасці, якія ён адкідае прэч, як непатрэбныя: дабрату, шчырую сумленнасць, ласкавасць. Ён лічыць, што яны перашкодзяць яму стаць тым, кім ён хоча стаць, а яна пераконана, што без гэтых якасцей — чалавек непаўнацэнны.
Д з е д — старамодны, як і належыць дзядам. Ганарыцца тым, што адпакутаваў за ўсе будучыя пакаленні. Ён — дыялектычная процілегласць свайму ўнуку, і таму не дзіўна, што ў яго стрэчнае жаданне: хоча быць дзіцем, ён з радасцю памяняўся б з унукам і гадамі, і ролямі, і барадой.

Усе дзеючыя асобы ў гэтай п'есе імпартныя, нават п а л і т ы ч н ы к а м е н т а т а р у тэлевізары — занадта інфармаваны і палітычна падкаваны. Яму здаецца, быццам ён асабіста прымае роды ў чалавецтва, а нам здаецца, што ён вось-вось пакажа і нованароджанага, быццам і нованароджаны ўжо ў ягоных руках, там — пад сталом. Бо чаго ж ён так часта зіркае ўніз?

Дарэчы, каментатар можа быць у трох і больш іпастасях, па прыкладу: Бог Айцец, Бог Сын, Бог Дух Святы.

Месца дзеі — недзе на ўзбярэжжы паўднёвага мора, здаецца, Міжземнага. Можа, нават на заваляшчым якім-небудзь востраве ў якім-небудзь акіяне, мелкім, неглыбокім, дзе і вады ўсяго па калена.

Час дзеі — якраз паміж мінуўшчынай і будучыняй. Акурат у свежай баразне паміж імі. Пакуль саха гісторыі не заарала гэтую баразну, паглядзім, падзівімся, што там дзеецца.

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

Карціна першая

Сучасная кватэра накормленага чыноўніка. Ва ўсякім разе, сёння яго сям'я сытая. Кватэра на трэцім паверсе. Злева — шырокае акно, таму ў пакоі вельмі светла. За акном відаць вершаліны дрэў. Побач з экзатычнай пальмай можна паставіць міндаль ці каштан, а можна і ліпу. Яна расце на розных шыротах. Вялікі пакой. Тут усяго багата, як на нашай планеце. Але найбольш уражвае, выклікае пачуццё, нібы ў храме, нібы ў свяцілішчы, — на ўсю сцяну суцэльны кніжны стэлаж, напакаваны рознымі-рознымі кнігамі. Каля стэлажа лёгкія лесачкі, якімі часта карыстаецца сын, каб дастаць кніжку з верхняй паліцы. Дарэчы, ён асвоіў лесачкі, як цыркавы гімнаст. У стэлажы сярод кніг тры нішы. Адна ўсярэдзіне абклеена чорным аксамітам. У ёй сядзіць бронзавы Буда. Справа, крыху ніжэй, ніша з зялёным сукном. Там гіпсавая галава Майсея, копія вядомай скульптуры Мікеланджэла. Злева ў нішы на светлаблакітным фоне — крыж з драўлянай галавой Ісуса Хрыста ў цярновым вянку. Здаецца, Ісус Хрыстос вось-вось цяжка ўздыхне. Зажмурыўся ад нечага. У пакоі — тата і мама. Поўная цішыня. Яны не размаўляюць. Але адчуваецца — калі яны загавораць, то ўжо загавораць моцна. Карацей кажучы, атмасфера пераднавальнічная. Праходзячы адно паўз аднаго, яны неяк старонняцца, быццам пабойваючыся, каб між імі не пыхнула кароткае замыканне, не бліснула маланка, не грымнуў пярун. Мама шукае месца новай карціне. Прымервае ў адным кутку, адыдзецца, паглядзіць, палюбуецца, потым перанясе ў другое месца, зноў палюбуецца. Карціна вялікая, месца ёй знайсці цяжкавата. Тата не-не дый зіркне на маму, так зіркне, — ну, нібы ў яго ў кожным воку па лазеры. Нарэшце ўсё-такі ён не стрывае.

Т а т а. Навошта цягнуць такое ў кватэру? Без неўрапатолага цяжка зразумець. Ну і густ!

М а м а. У цябе свой густ, у мяне — свой.

Т а т а. У нас жа дзеці! Іх выхоўваць трэба!

М а м а. Выхоўваць? А ты ўчора пра дзяцей падумаў, калі прынёс вось гэтую... гэтую поскудзь? *(Паказвае на статуэтку, што часова стаіць у адной нішы з Майсеем.)*

Т а т а. Гэта не поскудзь, а твор мастацтва. Гэта работа аднаго з лепшых афрыканскіх рэзчыкаў па дрэву. Нават у Афрыку пранік сучасны стыль, нават там разумеюць, а цябе... Цывілізацыя прайшла міма цябе.

М а м а. Цывілізацыя? *(Схапіла статуэтку і тыцкае яму пад нос.)* Гэта брыда — цывілізацыя?

Т а т а. Асцярожна!

М а м а. Што гэта такое? Назаві мне гэта!

Т а т а. Разуй вочы! Гэта — дзяўчына, маладосць!

М а м а. Чаго яе так перакруціла? Што яна робіць? Прышчык выціскае на сваёй ягадзіцы?

Т а т а. Ты ж прыгледзься! Яна ж так саромеецца. Па-афрыканску так саромеюцца. Гэта ж сама нявіннасць! Наіўнасць! Наіўнасць і чысціня! Як свежая навалачка. Па-афрыканску так саромеюцца...

М а м а. Значыць, ёсць чаго саромецца. Якая ж гэта нявіннасць? Гэта распуста! Гэта цынізм! Гэта страшна паказаць людзям. Такую зрабілі, каб панасміхацца з жанчыны. Што гэта такое? Ногі сажнёвыя. Галава камарыная. Толькі ягадзіцы ды грудзі, як ракеты?!

Т а т а. Вось гэта і ёсць мастацтва, рэалізм. У жанчыны другіх вартасцей і няма. Гэта ж і ёсць твой партрэт. І такіх, як ты.

М а м а. Цынік, пашляк! А я выхоўваю ў сваіх дзяцей павагу да рэальных рэчаў.

Т а т а. Да вадасцёкавай трубы, да тумбы, да тэлеграфнага слупа, каўбасы, ботаў... Яшчэ да чаго?

М а м а. Так, так, так! Да ўсіх прадметаў, на якія чалавек затраціў сваю працу.

Т а т а. А я хачу, каб дзеці навучыліся думаць, мысліць, абагульняць, разумець сутнасць рэчаў, з'яў. У іх трэба выхоўваць інтэлект, розу-ум, інтэлігентнасць.

М а м а. Ха-ха! Інтэлігентнасць? Вось гэтым? *(Хапае афрыканскую статуэтку.)* Толькі паказваць такія штучкі дзецям — злачынства, і я не дазволю! Я не дапушчу! Я выкіну вон гэту паскудзь! *(Намерылася выкінуць за акно.)*

Т а т а. Не смей! *(Вырывае статуэтку з рук у мамы і ставіць яе каля Майсея.)*

М а м а. Ах, так? *(Выбягае ў ванны пакой, прыносіць адтуль чырвоную спрынцоўку і ставіць каля статуэткі.)* Тады пастаў каля яе яшчэ і гэта.

Т а т а. Па ідэі не так ужо і пагана. *(Рагоча.)*

Знадворку прыбягае д а ч к а.

Д а ч к а *(запыхаўшыся)*. Тата! Мама! Тата! Мама!

М а м а. Ну, што такое? Што, што здарылася?

Д а ч к а. А наш малыш толькі што паскандаліў. *(Радасна.)* Ух, як яны біліся!

М а м а. Хто? З кім?

Д а ч к а. Наш малыш і Мухамед.

Т а т а *(спакойна)*. Ну, і хто каму накляпаў?

Д а ч к а *(радасна)*. Наш малыш расквасіў Мухамеду нос. Аж кроў пацякла.

М а м а. Ну, бандыт! Я яму дам! Я яму пакажу! Во як расце твой любімчык! Не, я яго адвучу!

Т а т а. Яшчэ трэба разабрацца — хто вінаваты. Хто пачаў?

Д а ч к а. Задзірацца пачаў Мухамед.

Т а т а. А наш малыш натоўк яму морду? Малайчына!

Д а ч к а. Але і нашаму дасталося. Яму адарвалі вуха.

Т а т а. Як вуха? Адарвалі вуха?

Д а ч к а. Ну, так. Зусім. У руках нясе. Мухамед нагой наступіў. І адарваў. *(Паказвае.)* Хр-р-р-рась!..

М а м а. Божа мой, Божа мой! Яго ж трэба да доктара, да хірурга. *(Паспешліва апранаецца.)* А тут не дактары, а гангстэры!.. За якую-небудзь драпінку ён здзярэ з цябе месячны заробак. А тут цэлае вуха...

Д а ч к а. Мама! Яго не да хірурга трэба, а да краўца! У яго адарвалі вуха ад шапкі.

Мама аслупянела. Тата рагоча.

М а м а. Як ад шапкі?

Д а ч к а. А ты думала — такое вуха, сваё? Не-е, не такі ён дурань, каб падстаўляць пад чужую нагу сваё вуха.

Т а т а. Малайчына! Ну й малыш!

М а м а. Дачушка! Ідзі гані дамоў гэтага паганца.

Т а т а. Аляксандр Македонскі расце!

Д а ч к а выбегла на двор.

М а м а. Чаму ты рады? Што падахвочваеш?..

Т а т а. Я падахвочваю веру ў свае сілы. Упэўненасць! Я хачу, каб вырас дужы, моцны чалавек, здольны выжыць у гэтых дзікіх чалавечых джунглях.

М а м а. Гэта неарыгінальна! Гэта ўжо было! Звышчалавек? Юбермэнш? Гэта называюць — фашызм.

Т а т а. Кінь ты, калі ласка, свае бязглуздыя выпады. Сядзь, я хачу з табой пагаварыць.

Паўза. Мама не садзіцца. Нават і не думае.

М а м а. З пазіцыі сілы?

Доўгі маўклівы паядынак поглядамі.

Т а т а. Дзеля чаго ты распускаеш сярод знаёмых розныя плёткі пра мяне?

М а м а. А канкрэтна — што?

Т а т а. Нібы я маральна калечу дзяцей, выхоўваю ў іх шкодныя антыгуманныя ідэі. Гэта — раз.

М а м а. Гэта не раз. Гэта — два. А што раз?

Т а т а. Распускаеш плёткі, нібы я завёў... шуры-муры... Пачаў...

М а м а. Пачаў? Даўно завёў! Даўно водзіш! І не шуры-муры, а... распусьнічаеш. І гэта даўно не сакрэт, даўно ўсе ведаюць. Твае знаёмыя сустрэлі мяне і з радасцю расказалі... А я адказала, што ўсё даўно ведаю, хай не радуюцца. Я сказала, што мы паўгода з табой не жывём як муж з жонкай і думаем разводзіцца. Што тут няпраўда? Мы ж не жывём? Так? *(Ледзь не плача.)* Не жывём! Паўгода ўжо!

Т а т а. Не. Гэтак жыць далей нельга.

М а м а. Што гэта за жыццё? Вядома, нельга.

Т а т а. І не будзем.

М а м а. І не будзем.

Т а т а. А як жа будзем?

М а м а. Гэтак і будзем. *(З пагрозай.)* Як-небудзь будзем.

Т а т а. Як? Як-небудзь?

М а м а *(крычыць)*. Я ўжо сказала: мы паўгода не жывём! Будзем суіснаваць! *(Са злосцю.)* Дзеля дзяцей! Дзеля іх усё!

Т а т а. Звычайнаму розуму не пад сілу зразумець тваю беспрынцыпнасць. *(Крычыць.)* Суіснаваць? Я... Я не згодзен! І зноў дробныя скандальчыкі, спрэчкі, так сказаць, лакальныя войны? Не! Не згодзен!

М а м а. Што? Разрыў? О'кей! Хоць зараз! Я даўно гэтага чакала. Я даўно заўважыла гэтую тваю тэндэнцыю. Але запомні: дзеці застануцца са мной!

Т а т а. Ну, мы яшчэ пабачым, за кім пойдуць дзеці.

Званок. Мама ідзе і адчыняе дзверы. Упускае ў пакой д а ч к у і с ы н а. Хлопчык даволі нахабны. Акінуўшы вокам прысутных, адчуў, што «пахне смаленым», і палез на самы верх лесачак.

Д а ч к а. Во ён! Не хацеў ісці дамоў.

М а м а. Ну, што ты там натварыў, разбойнік?

С ы н. Нічога я не натварыў.

М а м а *(тату)*. Во ён, твой любімчык. Яшчэ і хлусіць. *(Сыну.)* Ты чаму задзіраешся з хлопчыкамі? За што пабіў Мухамеда?

Т а т а. Ты не спяшайся абвінавачваць. Зараз міжнародная камісія разбярэцца — быў гэта акт агрэсіі ці самаабарона. Раскажы ўсё па парадку, што здарылася!

С ы н. А што здарылася?

М а м а. Ён яшчэ пытаецца, што здарылася!

С ы н *(ён ужо разгарнуў кнігу, чытае)*. «І суд быў незвычайны: некалькі сот матросаў і гандляроў разбіралі справу вялікага Сакрата. Судзілі доўга і шумна. Нарэшце аднадушна прызналі яго філасофскае вучэнне няправільным і прыгаварылі да пакарання смерцю».

М а м а. Ты не хітруй!

Т а т а. Сын мой! «Не утомляй ожиданием очей нуждающихся». Крывавая бітва з Мухамедам была?

С ы н. Была. Ён яе і пачаў.

Т а т а. Во і раскажы, з чаго пачалося.

С ы н. Там, на двары, сабраліся ўсе нашы. Гушкалка ў нас адна. І яны ўсе захапілі месцы. А мне месца няма. Яны гушкаюцца, а я так стаю. То на адной назе, то на другой. Хіба не крыўдна? Мне што, Бог не даў месца пад сонцам?

Т а т а. Калі Бог не дае, то яго трэба ўзяць самому!

С ы н. Я што, горшы за тую Полі?

Т а т а. Якую Полі?

Д ач к а. Не ведаеш? У яе трэці тата — француз!

Т а т а. Ага, ясна. І як далей разгортваліся падзеі?

Д а ч к а. Тады ўсе прагаласавалі, што наш малыш таксама мае права на месца. І ён заняў месца Полі.

М а м а. Ну, а далей? Чаму ты пабіўся з Мухамедам?

С ы н. Мухамед сказаў, што гэта не па-джэнтльменску, што я — захопнік. А я законна ж?

Т а т а. Законна! І што далей?

С ы н. А Мухамед тады пачаў крычаць і махаць рукамі. І пераманіў усіх хлопцаў на свой бок.

Д ач к а. І малыш астаўся тады ў гушкалцы адзін.

С ы н. А Мухамед узяў камень і...

М а м а. Ударыў? Каменем?

Д а ч к а. Не. Ён паклаў камень пад гушкалку, каб яна не гушкалася. Сюды трошкі гушканецца, а туды — не.

Т а т а. Ён заціскаў твае інтарэсы. *(Маме.)* Бачыш, агрэсар усё-такі не сын, а той.

Д а ч к а. А Полі раве як недарэзаная.

М а м а. Якая Полі?

Т а т а, с ы н, д а ч к а *(хорам)*. У якой трэці тата — француз!

М а м а. Так.

С ы н. А Мухамед кідае лозунгі: «Прэч з гушкалкі!», «Прэч». І яшчэ пагражае: «Усё роўна перакулю!» Узяў палку...

Т а т а. Хто? Мухамед?

С ы н. А то хто ж?

М а м а. І палку...

С ы н. Пачаў падкладваць пад гушкалку...

Т а т а. А ты што?

С ы н. І калі ён нагнуўся, каб перакуліць, я ўзяў і трахнуў яму ў нос.

М а м а. А навошта ты трахнуў? Ты што, не мог паскардзіцца на яго?

С ы н. Навошта?

М а м а. Яго пакаралі б, і вінаватым быў бы ён.

С ы н. Вялікая мне радасць — ісці скардзіцца пасля таго, як ён мяне перакуліць.

М а м а. Ты першы нанёс удар. *(Тату.)* Во тваё выхаванне!..

Т а т а. Але бойка была непазбежная. Пытанне іменна ў тым, хто першы нанясе ўдар. Малыш правёў прэвентыўную аперацыю. А што далей?

С ы н. Ён мяне таксама ўдарыў. Потым мы схапіліся, потым пакаціліся, потым ён наступіў на вуха і адарваў. Во! *(Паказвае сваю шапку.)*

Д а ч к а. А ў Мухамеда — кроў з носа.

Т а т а. Значыць, ты пацярпеў матэрыяльныя страты!

М а м а. Як можна так абыякава, калі тут сапраўднае хуліганства?

Т а т а. Самаабарона. *(Сыну.)* І чым усё скончылася?

Д а ч к а. Усе разбегліся. А Полі і цяпер плача.

М а м а. Гэта чорт ведае што творыцца. Ты дзе, сын, вырас?

С ы н *(нібы ўспамінае)*. Дзе я вырас?.. Вырас я, мама, якраз на мяжы, якраз у свежай баразне паміж мінулым і будучым. Плуг гісторыі хутка заарэ гэтую баразну. Але я, мама, яшчэ не вырас. Я толькі пасеяны. Я яшчэ расту. Я вырасту! Расту ў атмасферы вашых буйных скандалаў і дробных інтарэсаў. *(Ён нібы чытае па памяці.)* Мінуўшчына, увекавечаная ў кнігах *(паказвае на паліцы)*, уяўляецца мне мешанінаю з гразі і крыві, несправядлівасці і крыўд... Вы прыслухайцеся да гэтых кніг. Колькі енкаў, колькі стогну, колькі жальбы... *(Нібы прыслухоўваецца.)* Ці-ш-ш... І кнігі, кожная з іх — гэта абеліск... Абеліскі светлым марам, светламу розуму, светлым надзеям. *(Пералічвае кнігі.)* Дабрацe, спагадзе.

Маленькім блізнятам — чысціні і наіўнасці. Які пачэсны могільнік! Так што я не толькі ваша дзіця, я — дзіця гісторыі, дзіця гэтых кніг...

Толькі дачка слухала малога, як зачараваная.

Т а т а. Ты сам да гэтага дадумаўся?

С ы н. Неабавязкова самому. На гэта ёсць аўтары. *(Паказвае на кнігі.)* І дзіўная рэч: у самых мудрых — самы горкі лёс. Адны жылі ў беднасці і рана гінулі ад сухотаў, другія канчалі дні ў казематах, трэціх забівалі на дуэлях, а некаторым даводзілася яшчэ горш. Джардана Бруна за ерэтычную філасофію спалілі на кастры. А Дэфо — аўтара «Рабінзона Крузэ» — за сатырычны артыкул на цэлыя суткі прывязалі да слупа на гарадской плошчы. І хто ні ішоў — павінен быў плюнуць яму ў твар. І некаторыя плявалі. Тата, а ты плюнуў бы?

Бацька адвярнуўся, але сын стараецца зазірнуць яму ў вочы.

Т а т а. Я?.. Не пайшоў бы на плошчу, каб не парушыць загад.

М а м а. Ну, вось што, — ты зубы не загаворвай. Вось табе наказ: у нашым двары павінен быць мір. А за тваю правіннасць я цябе з дому не выпушчу. Будзеш месяц сядзець дома. Каб ведаў свае граніцы.

С ы н. Мама! Ты хочаш мяне замураваць? Гісторыя ўсё-такі паўтараецца. *(Хутка знаходзіць на паліцы патрэбную кнігу.)* Некалькі вякоў назад адзін грэк — Паўзаній — здрадзіў свайму гораду, Афінам. Яго судзілі. Прыгавор быў кароткі: смерць. Але яму ўдалося ўцячы з-пад варты. Ён схаваўся ў храме. Там яго ніхто не меў права крануць. Але афіняне ўсё-такі перахітрылі хітрага здрадніка. Рашылі замураваць яго ў храме. А пачаць, першы камень павінна была пакласці маці таго здрадніка. І пачала. І паклала. Замуравалі. Мама! Ты хочаш паўтарыць подзвіг той грачанкі? Але ж я не здраднік. Я толькі абараняў свой гонар!

Т а т а *(катэгарычна, важна)*. Малыш будзе свабодны! Рукі прэч ад малыша! Няхай жыве малыш! Ты хочаш зрабіць з яго медузу? Бесхрыбетніка?

С ы н *(крычыць)*. Брава! Вікторыя! Я буду сва-бо-о-дны-ы!

Д а ч к а. Чаму ты так радуешся! Падумаеш — свабода! Што ты яе — на хлеб намажаш?

С ы н. «Смяюся з чалавечае дурнаты і яе ж аплакваю», — сказаў філосаф. Эх ты, эмбрыён! Ды ці ведаеш ты, колькі людзей загінула, самі на смерць пайшлі за свабоду? На катаргу! На вісельню! На эшафот! На штыкі! На кулі! Ды ты ведаеш, што такое свабода? Воля?! За свабоду, за волю і я магу пайсці на эшафот. Нават на касцёр!

Д а ч к а. Ну і дурань! Вось скажы мне: «Ты свабодная». І я не ведаю, што рабіць. А так лягчэй. Галоўнае — усё проста. Прыйдзеш у школу — настаўнік кажа: «Чытай гэта». Я і чытаю. Скажа: «Пісаць трэба гэта». Я і пішу. Як на вуліцы паводзіцца — таксама скажуць. А дома — мама. Зварыла крупнік — ем крупнік. Паслала купіць кока-колу — збегала. Класціся ў пасцель — лягла. А свабода — гэта што? Думаць трэба, як над арыфметыкай.

С ы н *(вельмі здзівіўся)*. Першы раз чую такое! О Алах! 0 Магамет! О Езус! О Матка Боска! Во дзе корань тыраніі! Во дзе карэнне рабства! Добраахвотнае рабства — фундамент для трону цару — каралю — фараону. Гэта я ўлічу! Гэта я запомню! Ну — не! Твая філасофія не для мяне! Тата! Значыць, я правільна дзейнічаў? З Мухамедам. За месца пад сонцам. А?

Т а т а. Ва ўсякім разе — па-мужчынску. Трэба, каб цябе паважалі і баяліся на цябе нападаць. Сіла, брат, ёсць сіла! Яе павінны бачыць усе. Многа сілы — не трэба і розум.

М а м а. Ты чаму вучыш? Не! Гэтак далей нельга. Ён хоча, каб сын вырас гангстэрам. Не, я не дапушчу! Я не дам! Усё! Разрыў! Дачушка! Ты чула, чаму вучыць бацька сына?

Д а ч к а. Чула.

М а м а. Мы з бацькам разводзімся. Таму што больш такое цярпець немагчыма! Наш двор не джунглі, дзе ўсе звяры і хто дужы, той грызе слабага. Я за дзяцей ваюю! Мы з бацькам разыходзімся. З кім ты астаешся?

Д а ч к а *(не адразу, скрозь слёзы)*. З табой.

С ы н *(спахапіўся)*. Ой! Ледзь не праварон іў! *(Кулём злятае з лесвічак да тэлевізара.)* Час палітычнага каментатара! *(Уключае тэлевізар.)*

М а м а. Сынок! А ты з кім?

С ы н. Мама! Ты забываеш, што для мяне палітычны каментатар важней за... Ды тут хоць каменне хай з неба падае... Не перашкаджай!

П а л і т ы ч н ы к а м е н т а т а р. Некаторыя палітычныя дзеячы малых дзяржаў спрабуюць іграць на супярэчнасцях вялікіх дзяржаў, разлічваючы на эканамічную і ваенную дапамогу ўзамен палітычных сімпатый. Толькі сімпатый.

М а м а. Сын! З табой размаўляе мама. *(Прыцішыла голас палітычнага каментатара. Ён губамі варушыць, а голасу яго не чуваць.)*

С ы н. Не перашкаджай, мама. Ты чуеш, якая цікавая перадача?

М а м а. Ты нічога там не разумееш.

С ы н. Усё разумею. Паслухай. *(Павярнуў ручку рэгулятара.)*

Т а т а. Будзе здольны дыпламат. *(Рагоча.)*

П а л і т ы ч н ы к а м е н т а т а р. Тактыка ігры на супярэчнасцях паміж вялікімі стварыла ўмовы для малых дзяржаў заключыць цэлы шэраг вельмі выгадных эканамічных пагадненняў. У выніку: спрэчка паміж вялікімі...

М а м а *(выключае тэлевізар)*. Сын! Не ўхіляйся!

С ы н *(каментатару)*. Святлейшы! Аб'яўляю табе падзяку!

М а м а. Гэта перадача не для цябе.

С ы н. А для каго? Для вас? Толькі для мяне! Выключыла на самым цікавым. Вывады не пачуў!

М а м а *(трагічна)*. Сын! Тут вырашаецца твой лёс! З кім ты?

С ы н *(прыжмурыўшы адно вока, разгледзеў тату, вывучыў маму)*. Я яшчэ не выбраў.

Сын лезе па лесачках наверх.

М а м а *(здзівілася)*. Чаму? Пачакай, сынок. Ты нічога не зразумеў.

С ы н *(успыхнуў)*. Каментатара не разумею! Цябе не разумею! Нічога не разумею! Што я? Круглы дурань, па-вашаму?

М а м а. Ты не дурань. Ты проста малы яшчэ.

С ы н. Малы? Калі вялікія спрачаюцца, малыя выйграюць. Чула?

Т а т а *(рагоча)*. Закончаны міністр замежных спраў.

С ы н. У бітве з Мухамедам я панёс матэрыяльныя страты. Во! *(Паказвае шапку.)* Тата! Кампенсацыя будзе?

Т а т а *(выцягнуўся ў струну)*. На новай тэхнічнай базе!

С ы н. Пагадненне падпісана! *(Маме.)* Ясна? А то — «нічога не разумееш». У мяне за плячыма гістарычны вопыт. *(Паказвае на кнігі.)*

Д а ч к а. А я? Так і ўсё? Мама!

С ы н. Ты выбрала сабе рабства. Калі вялікія спрачаюцца... *(Прыжмурыў адно вока.)* Нам кумекаць трэба.

Карціна другая

Той жа пакой. У ім нічога не змянілася, бо і часу прайшло не так ужо і многа. Праўда, на тоненькім дроціку малы падвесіў свой першы самалёт. Цацка, але сучаснай мадэлі. За сталом — д а ч к а. Перад ёю сшыткі і падручнікі. Дзяўчынка, відаць, рыхтуе ўрокі. Замаскіраваўшы ў падручніку люстэрка, яна перад ім вучыцца какетнічаць. Сёння яна ўпершыню заўважыла і адчула, што становіцца жанчынай. У пакой уваходзіць с ы н з бярэмам кніг, часопісаў і газет.

С ы н. У-ф-ф... Нялёгкая ноша. *(Кідае кнігі на стол.)*

Д а ч к а. Ты што новае набыў?

С ы н. Бярэма хлусні.

Д а ч к а. Я не разумею цябе. Усяляк ганіш гэтыя кнігі і ў той жа час цягаеш іх дахаты цэлымі штабялямі...

С ы н. Спадзяюся нешта такое знайсці, такое прачытаць... Куды ж іх размясціць? Ну, газеты — гэта хлусня на адзін дзень. *(Адкінуў убок.)* «Лук», «Лайф» і гэта... на адзін месяц, у наступным нумары самі сябе будуць абвяргаць. А гэту каманду пакуль што ў каранцін. А там праверым, што варта гэтых паліц, а што... «Агент 007» будзеш чытаць?

Д а ч к а. Мне не хапае часу на ўрокі.

С ы н. «Плэйбой»?

Д а ч к а. Потым. Толькі карцінкі пагляджу.

Малы ўзбіраецца на лесачкі, займае сваё любімае месца, хутка прагледзеў газету і скінуў яе ўніз. Потым разгортвае ілюстраваны часопіс «Плэйбой», на вокладцы якога каляровае фота голай жанчыны.

Сын. Сястрычка! Ты чым там займаешся?

Дачка *(нібы яе злавілі за непрыстойным заняткам)*. Алгебрай.

Сын. А мне здалося — заалогіяй.

Дачка. А чаму табе так здалося?

Сын. Ты гэтак крыўлялася перад люстэркам, быццам хацела пераканацца — вельмі адрозніваешся ад сваіх прародзічаў малпаў ці не.

Дачка. А падглядаць — непрыстойна.

Сын. Я не падглядаў. Я назіраў. Мала адрозніваешся.

Дачка. Між іншым, я твая сястра. А родны брат малпы таксама павінен быць малпай.

Сын. Я пастаянна адчуваю гэта сваяцтва. Часам так туга круцяцца падшыпнікі... тут *(круціць пальцам каля скроні)*. Ты дастань з кнігі люстэрка і адчувай сябе свабодна, натуральна. Будзь сама сабой. Рабі што хочаш. А на мяне не крыўдуй. *(Вычытаў нешта з газеты.)* О-хо-хо-хо... Во здорава! *(Смяецца.)*

Дачка. Ну, што там?

Сын. Сенсацыя! У горадзе Брукліне сярод красунь праводзілі конкурс на званне каралевы прыгажосці. Першае месца заняла італьянка Джулія, а другое — хо-хо-хо...

Дачка. Ну — хто?

Сын. Хлопец, мужчына.

Дачка *(адсмяяўшыся)*. Такі ён, відаць, мужчына...

Сын. Не ў тым справа. Журы, журы якое?! І выявілі яго толькі тады, калі ўручалі прыз. Хо-хо-хо... Адхапіў жаночы гарнітур...

Мама прасунула галаву ў прыадчыненыя дзверы з другога пакоя. Яна, відаць, неадзетая.

Мама. Дачушка! Ты не бачыла, дзе мая губная памада?

Дачка ўтуліла галаву ў плечы.

Сын *(каб чула толькі сястрычка)*. Аддай. Вярні. Чуеш?

Дачка. Во яна, тут. *(Вымае памаду са свайго партфеля.)*

Мама *(накінуўшы халат, уваходзіць у пакой)*. Навошта яна табе? Табе яшчэ рана.

Сын. Учора яна нават твой бюстгальтар прымярала.

Мама. Як не сорамна, дачушка? Ды яшчэ каб ён бачыў...

Дачка *(шыпіць)*. Даносчык. Ш-шпіён.

Сын. Чаму чалавека, які паведамляе праўду аднаму пра другога, называюць шпіёнам? За праўду? Хаця... У свеце столькі хлусні, што, каб вывудзіць праўду, трэба шпіёны.

Мама. Ты ўрокі падрыхтаваў?

Сын. Падрыхтаваў.

Мама. А-ты?

Дачка. І я.

Мама. Тады можаце пагуляць на свежым паветры.

Сын *(сястры)*. Ну, што ты касавурышся? Я ж у тваіх інтарэсах напомніў маме, што ты ўжо... становішся дарослай. Яны самі не здагадаюцца, пакуль дзіця не прынясеш ім. Не падкажы, то самі не заўважаць.

Дачка. Сораму ў цябе няма.

Мама. Ідзіце, пабегайце, пагуляйце.

Сын. Няма нешта ніякай ахвоты.

Мама скінула халат і надзела прыгожае моднае — занадта кароткае — плацце.

Дачка. Уй, мама! Ты такая прыгожая стала!

Сын. Мама! Растлумач мне, калі ласка. Вот ты дзве гадзіны мазалася, прычэсвалася, фарбавалася... Ты зусім другая стала. Для чаго ўсё гэта?

М а м а. Твая мама хоча быць маладой. Хіба ты не хочаш, каб твая мама была маладзейшая і прыгажэйшая?

С ы н. Во дзіва! Мама хоча быць маладой, а я хачу быць старэйшым... Я хачу, каб мая мама была такой, якая ёсць на самай справе. Не горшая і не лепшая. Мам жа не выбіраюць. Якую Бог пашле. Толькі, мне здаецца, было б карысней, каб ты гэтыя дзве гадзіны праседзела тут, поруч са мной і з гэтымі разумнымі людзьмі! *(Паказвае на кнігі.)*

М а м а. На ўсё свой час. Ты што? Не хочаш, каб твая мама падабалася?

С ы н. Каму?

М а м а. Усім.

С ы н. Усім?

М а м а. Ну, так, усім.

С ы н. Усім — гэта многа. Гэта — нікому. Лепей аднаму. Напрыклад, пастарайся падабацца нашаму тату.

М а м а *(холадна)*. Гэта ўжо не твая справа. Не сунь нос, куды не трэба.

С ы н. Ну, во... Звычайна гэтым канчаюць усе творчыя дыскусіі.

М а м а. Ты ўсё-такі паганенькі прахіндзейчык.

С ы н. Ма-а-ма! Ты не крыўдуй на мяне. Слухай, мама, з табой жа я шчыра. Як з мамай. А з кім жа яшчэ? Я што падумаў, тое і сказаў. Калі не так, ты навучы.

М а м а. Вось іменна — не тое і не так. Дачка! Забяры яго!

С ы н. Мама, ты ж мяне на месяц замуравала. Месяца яшчэ не прайшло.

М а м а. Ну і скажы дзякуй, што раней выпускаю.

С ы н. Дачакаўся амністыі. *(Неахвотна спускаецца з лесачак.)* Ды мне там сумна з дзецьмі. Мне цікава з дарослымі. Бо я хачу быць дарослым, і я буду дарослым. Дзяцінства рана ці позна кончыцца. А наперадзе — жыццё... І потым — праз дваццаць мінут па тэлевізары выступае палітычны каментатар. А ты ж ведаеш, што я не магу яго прапусціць. Ён мудры, і мне з ім весела.

М а м а. Праз дваццаць мінут і прыйдзеш.

С ы н. Ну, што ж, сястра! На свежае паветра! Там вольны дух! Там свабода!

М а м а. Я табе дам «свабода»! Глядзі, не задзірайся ні з кім.

С ы н *(уздыхнуў)*. Свабода ў рамках законнасці.

М а м а. Нахапаўся пустых фраз.

С ы н. Іх дарослыя прыдумалі. *(Скача на адной назе, нібы гуляе ў класы. Ён жа яшчэ дзіця.)*

Мама зноў нецярпліва глянула на гадзіннік. Гэту нецярплівасць прыкмеціў сын. Сам сабе падміргнуў.

М а м а. Дачушка! Што ты там корпаешся? Ты перамерала ўжо сем адзежак. Як баранеса фон Клаўзен.

Д а ч к а. Я ўжо гатова. Я зараз, малыш! За мной!

С ы н. Калі яна баранеса фон Клаўзен, то я — барон Мюнхгаўзен. Бяру сябе за каўнер і выкідваю вон. *(Разыгрывае пантаміму, нібы нехта яго выкідвае, а ён супраціўляецца, вылузваецца. Але нарэшце апынуўся ў калідоры.)*

Д а ч к а. Мама, наш малыш часам бывае ўедлівы, але... ён жа вельмі-вельмі разумны. Нават мудры. Праўда? Я нават не магу на яго доўга злавацца.

С ы н *(з калідора)*. «Множество мудрых — спасенье мнру. И царь разумный — благосостояние народа». Са-ламон!

Д а ч к а. А яшчэ?

С ы н *(стаіць на парозе)*. «Через мудрость я буду иметь славу в народе и честь перед старейшими, будучы юношею. Окажусь проницательным в суде и в глазах сильных заслужу удивление. Я буду управлять народами, и племена покорятся мне. Убоятся меня, когда услышат обо мне, страшные тираны, в народе явлюсь я добрым и на войне мужественным».

Д а ч к а. Ну, што ты скажаш, мама?

М а м а. Біблію табе рана чытаць. Не тым ты захапляешся.

С ы н. Біблію дзед падарыў. А ён ведае, каму і што дарыць. І я не Бібліяй захапляюся, а палітыкай.

М а м а. І палітыка — не дзіцячы занятак.

С ы н *(з калідора)*. А што, калі ў нас дарослыя так заблыталіся ў палітыцы, што толькі дзеці і могуць вывесці з тупіка.

М а м а. Не лезь у палітыку, дурненькі, гэта небяспечна. Сцеражыся яе. Там не такім, як ты, шыі ламаюць. Лепей вучыся.

С ы н. Чаму? Чаму вучыцца?

М а м а. Грошы рабіць.

С ы н. Грошы — дробязь. Улада даражэй за ўсякія грошы. Ну, я пайшоў. *(Хацеў пайсці, але вярнуўся.)* Не, раскажу пра сілу ўлады. Мама, ты знаеш гэтага... ну, што ў нашым двары дражняць Пузыром?

М а м а. А-а, тоўсценькі, брытагаловы... *(Строга.)* А што — у яго імя няма, ці што?

С ы н. Імя даюць тады, калі яшчэ невядома, які чалавек будзе. А мянушку — па заслугах. Дык вось учора ён з'явіўся на двары з бацькавым партфелем, ды з такім... з кракадзілавай скуры. Бацька з Індыі прывёз. Уся драбяза з нашага двара сабралася каля гэтага партфеля. Кожнаму хацелася панасіць ці хоць патрымаць. І Пузыр тут жа, хоць тупы, а дадумаўся: хочаш патрымаць партфель — ідзі нясі дань. І панеслі. Хто што мог. А ён сядзіць, як султан, і толькі распараджаецца. «Што прынёс? Марожанае? На панасі. А ты з чым стаіш? З цукеркамі? Ану, перадай партфель. А ў цябе што? Піражнае? Ладненька. Хопіць-хопіць-хопіць! Аддай цяпер яму!» А адзін стаіць — і ў вачах зайздрасці... А Пузыр: «Чаго стаіш? Дзе твой ясак? Ідзі нясі маркі!» Той пабег і прынёс. Хоць сам за маркі два гузікі праглынуў.

Д а ч к а. Ну, а ты што аддаў?

С ы н. Я? Ну, не. Я толькі падумаў: ну, чорт вазьмі, чаго б ні каштавала, а даб'юся таго, каб раздаваць партфелі. І не каму-небудзь, а міністрам. Тады ў мяне ўсё будзе: і марожанае, і піражнае — і без грошай! А захачу — загадаю намаляваць новыя грошы. Вось да чаго трэба імкнуцца, мама!

М а м а. Ох, скруціш ты сабе шыю. Ідзі, ідзі, сынок, праветры сваю галаву. Дачушка, ты гатова? *(Зноў глянула на гадзіннік.)*

Д а ч к а. Я пайшла.

Д а ч к а бяжыць за дзверы.

С ы н. І я ўдаляюся.

С ы н велічна выходзіць з пакоя. Мама падыходзіць да тэлефона. Зняла трубку, хацела набраць нумар, але на хвіліну задумалася.

М а м а. Не, на яго спадзявацца нельга. Можа прытаіцца. Сынок, ты пайшоў? Сынок?..

М а м а прыслухалася, уважліва агледзела пакой, глянула на лесачкі, дзе звычайна сядзіць сын, і выйшла ў правыя дзверы, у калідор. З левых дзвярэй па-кацінаму ціха ўваходзіць с ы н. Залазіць па лесачках у нішу з Будай, займае яго месца, а Буду бярэ сабе на калені. Прытаіўся. Чакае.

С ы н. Бог — таму і Бог, што яму ўсё вядома!

Уваходзіць м а м а. Абышоўшы ўсю кватэру па крузе, яна ідзе да тэлефона, здымае трубку і набірае нумар.

М а м а. Мадам Жаклін? У вас пражывае студэнт Нана Нкецція... Так, негр. Будзьце ласкавы, папрасіце яго да тэлефона. Гэта з дэканата. Так, калі ласка.

Паўза.

Нана? Гэта я. *(Спяшаецца папярэдзіць.)* Не называй па імені. Там з табой поруч нікога няма? Прыдумай сам. Як хочаш. Можаш і так. А як гэта гучыць па-вашаму? Ой, я не запомню... Ты паабедаў ужо? А чаму? Ах ты, бедненькі! Ён званка чакае. А чаму сам не пазваніў? Які ж ты нявопытны! Якраз дома цябе прымаць прасцей за ўсё. Вядома. Ты студэнт — прыйшоў на кансультацыю. І ўсё. Не, папку якую-небудзь пад паху ці блакнот вазьмі. Не, не, а гэтага я не магу. Гэта неразумна. У рэстаране ці ў кафэ нам паказвацца нельга. Які ты дурненькі! Каб было так, ці ж я табе пазваніла б? А навошта нам лішнія размовы, плёткі? А дома... Што? Не, дзеці пайшлі на прагулку. Ты ж двойчы прыходзіў, дык

што, хіба кепска было? Калі сама прапаную, дык, напэўна ж, ведаю, што раблю... За горад? Не, лепей калі-небудзь вечарам. Сёння? Ты занадта нецярплівы. Ну, добра, добра. Я скажу дома, што сёння ў мяне кансультацыя, калёквіум. Усё! *(Кладзе трубку.)*

С ы н. Мама, а што такое — калёквіум?

Мама ад нечаканасці асела ў крэсле. Яна не верыць сваім вушам, не верыць сваім вачам. У яе амаль што шок. Яна зараз вельмі нагадвае рыбіну, якую выкінулі на пясок, хапае ротам паветра. Яна, можа, і сказала б што-небудзь, але ў яе прапаў голас.

Мама! Табе, відаць, трэба выйсці на свежае паветра. Шкодна так доўга сядзець у гэтай духаце. Ідзі пагуляй і...

М а м а *(у яе пачынае праразацца голас)*. Ты... ты... ты... — мярзотнік! Як ты смееш! Нягоднік! Гэта агідна! Гэта подла! Нізка!

С ы н. Ты пра каго так? Пра мяне? Ці сама каешся?

М а м а *(шалее ад злосці)*. Мярзотнік! Шпіён! *(Хоча спароць яго з нішы.)*

С ы н. Мама! Ты мяне можаш скінуць. Я магу стаць інвалідам. Асцярожна, мама!

М а м а. Ты смярдзючае парасё! Хто цябе навучыў гэтаму? Злазь адтуль! Я цябе зараз... Я табе пакажу! Злазь!

С ы н. Мама! За што ты! Я ж нічога не зразумеў. Мама! Я і зараз нічога не разумею. Мама! Давай лепей памірымся. А? Клянуся Богам, мама, найлепшае вырашэнне канфлікту — мір! Мама! Ну? Мір?

М а м а *(кіпіць)*. Зла-азь!

С ы н *(спяшаючыся)*. Я прапаную такія ўмовы для міру: ты мне купляеш кеды, новы дыпламатычны слоўнік і навушнікі. А я зараз усё забываю. Ужо забыў. Нічога не ведаю і нічога не разумею. Ну, згода?

М а м а *(са злосцю)*. Што-о? Навушнікі?

С ы н. Ноччу, калі вы спіцё, я буду падслухоўваць радыё Масквы.

М а м а. Зноў падслухоўваць?

С ы н. Слухаць! Слухаць! А па слоўніку расшыфроўваць незразумелыя словы і тэрміны.

М а м а. Маленькі шантажыст!

С ы н. Нічога, падрасту — стану вялікім. Мама, а што такое — шантажыст?

М а м а. Ты і без таго занадта многа ведаеш. Трапло, балбатун!

С ы н. Я не балбатун і не трапло. Можаш мне паверыць. Ты ж ведаеш, што я мару стаць палітыкам. А я ведаю, што «палітыкі-балбатуны быстра сыходзяць з палітычнай арэны», як сказаў адзін вялікі. Я не трапло. Павер!

М а м а *(з абурэннем)*. Як ты смееш мне такое гаварыць?

С ы н. Мама! Табе трэба на вольнае паветра. Мама! Ідзі прагуляйся. Заадно абдумай мае мірныя прапановы.

М а м а. Чорт ведае што гэта такое! Чаго ад цябе чакаць? А што з цябе будзе, калі ты падрасцеш?

М а м а выходзіць.

С ы н. Дыпламат! Генеральны сакратар ААН! *(Крычыць.)* Мама! Ты забыла сумачку! Мама!..

М а м а вяртаецца, забірае сумачку.

М а м а. Во некаму дастанецца няшчасце! Божа мой! Божа мой!..

М а м а выходзіць.

С ы н. Ты, мама, куды?

М а м а ляснула дзвярыма, пайшла.

Ірве дыпламатычныя адносіны. *(Філасофствуе.)* Тут разабрацца трэба. Пакуль што я нічога не разумею. Выходзіць — я вінаваты. Але ў чым? Дапусцім, усё было, як было, толькі я не падслухаў... Тады ўсё было б прыстойна?.. Нават калі б і падслухаў, але стаіўся і прамаўчаў —

таксама ўсё было б прыстойна, і я і мама былі б харошыя. Дзіўна. Не разумею. *(Злуецца.)* Я толькі прысутнічаў. Я сядзеў поруч з Богам! Ён жа мог мяне сапхнуць, калі я што не так раблю. Ён жа не сапхнуў мяне... Яна пра мяне хоча ўсё ведаць, а я пра яе ўсё ведаць не магу. Але ж дзеці павінны ўзбагачацца вопытам бацькоў. *(З крыўдай.)* Ад мяне дык патрабуюць — што б я ні зрабіў, нават калі нашкодзіў — не ўтойваць, прызнавацца. А чаму ж яна? А можа, і яна нашкодзіла? *(Паўза.)* Вот задача! *(Раптам успомніў.)* Праварoніў! Ён жа даўно пачаў...

Сын хутка спускаецца з лесачак. Уключае тэлевізар.

Ну, давай, Цыцэрон!..

К а м е н т а т а р. Урадавы крызіс быў выкліканы нечаканым выкрыццём кансерватараў парламенцкім лідэрам лейбарыстаў. Спрэчкі ў палаце абшчын набылі бурны характар. Але яшчэ рана прадказваць, як будуць развівацца падзеі на палітычным небасхіле. Аднак гром і маланкі накаляюць палітычную атмасферу. Самы блізкі час пакажа, ці вялікі выйгрыш чакае лейбарыстаў у выніку выкрыцця кансерватараў. Будзем чакаць...

Сын выключае тэлевізар.

С ы н. Пачакаем. Нам нечага спяшацца. Значыцца, рас-кры-лі... Дакладна перакласці — раздзелі, агалілі... Быццам кансерватары спалі, а лейбарысты падкраліся і сцягнулі з іх коўдру... А яны, сонныя, і не падазраюць. Праспалі кансерватары. Не. Тут другое. Відаць, кансерватары цішком, тайна хацелі абцяпаць якія-небудзь дзялішкі. А лейбарыстам хлусілі, быццам ніякіх дзялішак няма. Ахоўвалі тайну сваю падманам, хлуснёй. Значыць, тайна — праўда. І тайну-праўду ахоўвае падман, хлусня. Вот здорава! Сам дакапаўся. Аднак хлусня — ненадзейная варта праўдзе-тайне. А можа, тайна — і ёсць хлусня? Навошта тайну хаваць, калі яна праўда? Можа, сорамна за яе? Выходзіць, тайна — гэта калі сорамна раскрыцца? *(Прысвіснуў.)* А дзяржаўная тайна? Дзяржаўны сорам? Не, я тут заблытаўся. Але што праўду там ахоўвае хлусня — верна.

Прыбягае д а ч к а.

Д а ч к а. Ты што? Зноў пакрыўдзіў маму? Паскандаліў, праўда?

С ы н. Ты не зразумела. Проста яна выйшла заклапочаная. Ясна? Кеды і навушнікі лёгка знайсці. А дыпламатычны слоўнік пашукаць трэба.

Д а ч к а. Гэта ўсё табе?

С ы н. А ты думала — персідскаму шаху?

Д а ч к а. Проста дзіва, як табе ўдаецца выпрасіць...

С ы н. Я нешта ведаю. Сам не знаю што, але знаю, што нешта знаю. Невыпадкова ў Польшчы ці ў Савецкім Саюзе адзін часопіс так і называецца: «Знанне — сіла». Можна сілай адабраць, а можна і веданнем. Я вырваў «знаннем».

Д а ч к а. Ты часта гаворыш так, што я нічога не разумею.

С ы н. Плач!

Д а ч к а. Чаму плакаць?

С ы н. У Бібліі сказана: «Плачь об умершем семь дней, а о глупом и нечестивом — все дни жизни его». Плач, сястра мая!

Д а ч к а. Гэта што? Ты як быццам мне нахаміў? Праўда?

С ы н. Не я. Ісус, сын Сірахаў.

Званок у калідоры. Дзяўчынка бяжыць адчыняць дзверы і вяртаецца разам з бацькам. Т а т а прынёс самалёцік і яшчэ нейкі скрутак.

Д а ч к а. Гэта ўсё яму, малышу? Зноў яму?

Т а т а. А навошта табе самалёты?

Д а ч к а. Усё яму, усё яму! Быццам я табе зусім чужая.

Т а т а. Дзяўчынка мая! Пачакай. Будзе і табе. Самае прыемнае, дачушка, не сам падарунак, а чаканне падарунка, надзея, што ты яго атрымаеш. Чакаць падарунак — вось гэта і ёсць шчасце. А калі Бог захоча цяжка пакараць чалавека, ён задавальняе ўсе яго жаданні. Так што, дзяўчынка мая, чакай, спадзявайся, і ты будзеш шчаслівай. Я не хачу цябе караць.

С ы н *(разглядзеў цацку, строга).* Гэта што? Што гэта?

Т а т а. Самалёт.

С ы н. Які? Такія толькі ў каменным веку рабілі. Такіх самалётаў няма ўжо ні ў адной краіне. Яны даўно ўжо спісаны ў хлам. Нават у адсталых, слабаразвітых краінах. Ты што, лічыш мяне зусім недаразвітым?

Т а т а. Ды гэта ж толькі цацка.

С ы н. Гэта цацка. Каму? Дзецям, якія жылі ў пячорах. Сённяшняя цацка — гэта заўтрашняя зброя.

Т а т а. Уяві сабе — не ведаў.

С ы н. Якія някемлівыя пайшлі дарослыя. А там што? *(Паказвае на скрутак.)*

Т а т а. Гэта не табе. Гэта аднаму дзядзю. Сюрпрыз. Падарунак. У яго заўтра імяніны. Гэта цацка для дарослых. А дзе мама?

Д а ч к а. Пайшла ў каледж. Да студэнтаў.

С ы н. Да неграў.

Т а т а. Так-так... А чаму гэта вы седзіце дома? На вуліцы такое цудоўнае надвор'е, свежае паветра, сонейка, а вы дома. Час каментатара быў, ты ўжо слухаў?

С ы н. Быў. Я яго выслухаў, а ён мяне. Абгаварылі... Сястрычка! Ты зноў хочаш падкараціць сваю спаднічку! Ужо трэці раз. Скора ног не хопіць.

Т а т а. Урокі падрыхтавалі?

Д а ч к а. Падрыхтавалі.

Т а т а. Тады можна і на свежае паветра. *(Глянуў на ручны гадзіннік. І гэта сын заўважыў.)*

С ы н. Ох, гэтае свежае паветра! Далося яно вам! Ды што там, на дварэ, накацілася яго занадта, дзяваць яго няма куды ці заўтра на яго цэны павысяцца?

Т а т а. Дыхай сёння. Дыхай кожны дзень. Тое, што не ўдыхнеш сёння, заўтра не кампенсуеш. Толькі пашкадуеш. Падрасцеш — зразумееш.

С ы н. Нешта эзопаўскае. Не зразумеў. *(Задумаўся, потым махнуў рукой.)* Прымаю на веру. Сіньярына! Хадзем хапаць свежае паветра.

Д а ч к а. Я ўжо хапала.

С ы н *(падміргвае).* Хадзем, хадзем!

Сын вышмаргнуў з разеткі тэлефонны шнур, узяў пад паху апарат і разам з сястрой накіраваўся да выхаду.

Т а т а. А навошта ты забіраеш апарат?

С ы н. Разумееш, тата, я буду весці двухбаковыя перагаворы з Мухамедам. Цераз плот.

Т а т а. А апарат ты пакінь. Гэта не цацка.

Сын ставіць тэлефонны апарат на ранейшае месца.

С ы н. Магу пакінуць табе. Але ў такім разе пайду высвятляць адносіны так, як гэта рабілі першабытныя людзі. Мілэдзі! Дзе мая тоўстая дубінка?

Т а т а *(зноў нецярпліва глядзіць на гадзіннік).* Глядзі не накуралесь там!

С ы н. Зноў абмежаванне свабоды асобы.

Т а т а. Гэта ты — асоба? Асобай трэба стаць, тады і свабода будзе. Ну, добра, ідзіце пагуляйце.

Т а т а выходзіць у спальню.
Сын хапае сястрычку за руку і цягне яе пад стол, як толькі тата пайшоў у спальню.

С ы н. Ну, лезь! Лезь хутчэй!

Д а ч к а. А чаго?

С ы н *(злуецца).* Хут-чэй! Потым разбярэшся!

Запхнуўшы сястру пад стол, сын хапае са стэлажа вялізную кнігу, лезе пад стол і загароджваецца кнігай. Крычыць:

Тата!! Мы пайшлі! Чуеш?!

Т а т а *(са спальні).* Добра, ідзіце!..

Т а т а вяртаецца з запісной кніжкай у руках. Падыходзіць да тэлефона, бярэ трубку, набірае патрэбны яму нумар. Гаворыць ціха.

Алё! Гэта філіял ААМ? Мне трэба філіял Арганізацыі Аховы Маралі. Мадэмуазель... Ах, гэта вы?! Салам алейкум! Слухай, пташачка, сёння ў мяне свабодны вечар. Хацеў бы ахвяраваць яго культурным сувязям. Як ты глядзіш на гэта?.. Ах ты, ласкавая! Ах ты, рыбка японская! Ах ты, вустрычка французская! Ну, вядома, вядома. Куды толькі захочаш. А заўтра ў майго дружка імяніны... Вядома, з табой, а з кім жа? А я яму такую забаўную штучку дабыў, такі сюрпрыз, ты так будзеш смяяцца, што потым пупок зашываць будзем. Лопне. *(Раптам заўважае пад сталом сына. Замятае сляды.)* Адну мінутачку! Адну мінутачку! Адну мінутачку! *(Строга.)* Перамена тэхнічных умоў настойліва патрабуе кодавых перагавораў. Ясна? Алё! Не, не. Так, так. Тлумачу. Маларазвітыя краіны, маючы неадэкватны інтэлектуальны патэнцыял, не могуць парушыць рэгіянальныя пагадненні аб пашырэнні і паглыбленні культурных сувязей. Пагадненне ратыфікавана? Правільна. Патрэбна толькі пячатка? Пячатку паставім. Так. Там жа. *(Кладзе тэлефонную трубку.)*

У гэты час падае вялізная кніга. Сын выпаўзае з-пад стала, нахіляецца над кнігай і прыкідваецца, нібы чытае.

С ы н. «Філасофія — гэта трансцэндэнтальны эмпірыякрытыцызм манізму, які мае ў сабе Піфагораву амонію і Саксагоравы наўменты. Авенарыус індыцыруе, што субстанцыя быцця саліпсізму, якой аперыруюць субстанты, дыферэнцыруе столькі гіпатэнцый, колькі ў кантаўскай «Крытыцы чыстага розуму». Памры, ясней не скажаш. А?

Т а т а *(зусім спакойна)*. Дык ты не пайшоў? Ты дома?

С ы н. Не. Рашыў пазнаёміцца з філасофіяй. Але нічога, аб-са-лют-на ні-чо-га не зразумеў. А?

Т а т а. Такія прамудрасці табе не па ўзросту. Малы яшчэ.

С ы н. Гэтыя дарослыя прыдумалі такія мудроныя словы... І навошта толькі? Іншы раз нават думаеш так: не дзеля таго, каб выказаць думку, а дзеля таго, каб утаіць тое, што наўме, падмануць.

Т а т а *(смяецца)*. Гэта таксама трэба ўмець. Гэта нават больш складана. Вось яно як, філосаф. Ну, я пайшоў.

С ы н. Тата! Ты павінен купіць індульгенцыю.

Т а т а. Што-што? Ах, індульгенцыю! Ты патрабуеш?

С ы н. Так.

Т а т а. У старажытны час быў такі выпадак: адзін манах настойліва прыставаў да брадзячага рыцара, каб той купіў індульгенцыю. Рыцар спачатку адмаўляўся, потым, каб адчапіцца ад надакучлівага манаха, купіў у яго індульгенцыю аб адпушчэнні грахоў і мінулых, і будучых. А паколькі будучыя грахі дараваны, ён тут жа абрабаваў манаха. Абрабаваў да ніткі, голенькага пусціў. Ты зразумеў прытчу, сын?

С ы н *(пасля паўзы)*. Тады хоць дачку не забывай, а то крыўдзіцца.

Т а т а. Не забуду.

С ы н. Не забудзь і пра сучаснае ўзбраенне, пра самалёцікі.

Т а т а. Не забуду. А ты штудзіруй філасофію. Што зразумееш, а што і неабавязкова разумець.

Т а т а выходзіць. Сын вылазіць з-пад стала.

С ы н. Мілэдзі, вылазь! Пайшоў. Ты што-небудзь зразумела?

Д а ч к а *(муляецца)*. Здаецца, наш тата... Не, нічога не зразумела.

С ы н. Калі гэтыя сувязі культурныя, то навошта нам глытаць свежае паветра?

Д а ч к а. Ты думаеш, што наш тата...

С ы н. Нічога не разумею. У дарослых такая логіка, што... А што — «наш тата»? Ты нешта хацела сказаць?

Д а ч к а. Што тата пайшоў...

С ы н *(адмахнуўся)*. Ат, пайшоў купляць табе... *(не прыдумае што)* напэўна, бюстгальтар.

Д а ч к а *(прымае ўсур'ёз)*. Ты думаеш? Ён пасаромеецца купляць такое.

С ы н. Наш тата не пасаромеецца. Ён толькі назаве гэта... як-небудзь па-другому.

Д а ч к а. А я ўжо амаль дарослая. Праўда? А?

С ы н. Іменна — амаль. Адзін геніяльны іспанец сказаў: «Слова «амаль» — амаль слова». Яно нічога не азначае. Само ніякай сілы не мае. І ў той жа час яно можа начыста знішчыць самае моцнае, самае вялікае слова, калі іх паставіць поруч. Ну, вот: жывы і амаль жывы. Разумны і амаль разумны. Што гэта такое? Амаль свабода. Што гэта? Амаль дэмакратыя. А? Прыніжае да свайго ўзроўню, да «нішто». Значыць, яно адначасова і вялікае слова. Ёмкае слова! Здольнае аддаліць і прыблізіць. Амаль прыйшоў. Значыць — блізка. Амаль вялікі — значыць, не маленькі. Ах, як я хачу быць амаль старым, ну хоць бы з барадой. Не расце, праклятая.

Д а ч к а. А навошта табе барада? Фі!

С ы н. Навошта? Я сёння пачаў бы перадвыбарную кампанію. Я абвясціў бы барацьбу за пасаду прэзідэнта. Э-эх, каб дарвацца мне да ўлады! Я паказаў бы ім, у каго логіка мацнейшая — у дзяцей ці ў дарослых.

Д а ч к а. Фантазёр ты пусты.

С ы н. Не толькі фантазёр. Я сур'ёзна рыхтуюся да такой пасады. Бачыш, колькі я чытаю. А каля тэлевізара колькі гібею? Не футбол па двары ганяю. Я маршальскі жэзл хачу ўзяць, імператарскі скіпетр. І вазьму! Логіка жалезная. Дарослыя пастарэюць і пойдуць на пенсію ці перасяляцца ў другое царства. Каму ўлада дастанецца? Дзецям. Толькі дзецям. Гэта значыць — нам! Ну табе, скажам шчыра, яна — як зайцу акваланг. Значыць — мне. Мне!

Д а ч к а. Ух, як грызе цябе слава! Як ты рвешся да славы!

С ы н. Грызе! Не адмаўляюся. Але мэта — вялікая, гуманная. Грызе! І яшчэ як! І калі я дарвуся да ўлады, я акружу сябе паэтамі. І яны будуць пець мне славу, асанну. Людовік XIV, каб уславіць сваё цараванне, пачаў абдорваць золатам і дарагімі падарункамі мастакоў, пісьменнікаў і паэтаў. І яны не асталіся ў даўгу — славілі караля, яго высокі розум і апісвалі, як цудоўна жывецца народу. Вось так і я зраблю. Веліч палітыкам ствараюць паэты. А калі ўбяруся ў сілу, тады дазволю і сатыру. Сатыра моцных умацоўвае. А слабыя баяцца сатыры, забараняюць яе. Ты правільна прыкмеціла — грызе. А што ты разумееш... *(Раптам зразумеў, што не перад тым спавядаецца.)* І яшчэ грызе мяне... Цікава, якую ж цацку для дарослых купіў тата на імяніны свайму другу? Давай паглядзім? А?

Д а ч к а. Нядобра гэтак. Без спросу.

С ы н. Мы потым загорнем, як было.

Д а ч к а. Я не дазваляю, і ўсё!

С ы н. Ты не маеш права ні забараняць мне, ні дазваляць.

Д а ч к а. Малыш! Я тут старэйшая!

С ы н. Ну, чаго ты надзьмулася! Старэнькая! Бабуська! *(Разгортвае скрутак.)*

Д а ч к а *(адвярнулася)*. Гэта непрыстойна.

С ы н *(сур'ёзна)*. Я павінен знаць. Я павінен многа знаць. Усе пакуты чалавецтва — ад недахопу інфармацыі. Я не хачу пакутаваць ад недахопу інфармацыі. *(Разгарнуў пакунак, здзівіўся.)* Ха! Ну і штукенцыя! *(Чытае па-англійску.)* «Гумавая, надзімная, у натуральны рост...» *(Смяецца.)* Зараз мы цябе напоўнім. Паветрам.

Сын бярэ помпу і напаўняе цацку для дарослых.

Сястрычка! Глядзі!

Д а ч к а. Мне нецікава. Не буду глядзець.

Малы напампоўвае. Ён ужо спацеў. А перад намі — адна з «жамчужын» цывілізацыі: надзімная гумавая жанчына без ніякай маскіроўкі — галыш. Малы вымае шланг насоса. «Жанчына» зашыпела. Малы затыкае адтуліну, праз якую напампоўваў паветра.

С ы н. Не шыпі! Ты яшчэ мне не жонка! *(Ставіць ляльку на ногі.)* Во ты якая! Сястра! Агляніся ў гневе! *(Разглядае ляльку.)* Як жа вас завуць, мілэдзі? Эсфір? Сястрычка! Між іншым, усіх жанчын надуваюць. І хто іх толькі не надувае. Дома — дзеці і муж. На службе — падначаленыя. Настаўніц — вучні. Прадаўшчыц — пакупнікі. А ты хто? Што ўсміхаешся? Табе весела? Дурната!

Д а ч к а *(крадком павярнулася, глянула. Здзівілася)*. Як табе не сорамна?

С ы н. Мне? А чаму мне, а не дарослым? Яе не я зрабіў.

Д а ч к а *(скрозь зубы)*. Ну, што гэта такое? Як гэта можна? Што гэта, што гэта, што гэта???

С ы н *(сур'ёзна, не па гадах сур'ёзна)*. Гэта? Цацка на забаву дарослым.

Д а ч к а. Як ім не брыдка? Як ім не сорам?!

С ы н. Чаго ж ім саромецца, калі ў самой Біблії запісана ім апраўданне.

Д а ч к а. У Біблії сказана: «Не открывай наготы!»

С ы н. А ў другім месцы сказана: «И нашел я, что горче смерти — женщина, потому что она — сеть, и сердце ее — силки, и руки ее — оковы; добрый перед Богом спасается от нее, а грешник будет уловлен ею».

Д а ч к а. Брацік. Ты мяне крыўдзіш!

С ы н. Я? Я цябе ніколі не пакрыўджу. А вось другія... Падрыхтуйся, сястрычка! Запасайся цярплівасцю. Наперадзе ў цябе многа выпрабаванняў. Жыццё будзе табе прыносіць і гэта *(дае ляльцы аплявуху)*, і гэта *(шкуматае, піхае, заціскае пад пахай, цягае, пінае, згінае)*, і гэта, і гэта... І ты будзеш мірыцца, цярпець. Цябе ветліва будуць запрашаць на танцы, каб і тут прынізіць цябе... тваю асобу. Вот так! Модна! Сучасна!

Малы пачынае танцаваць з лялькай, парадзіруючы твісты, рок-н-ролы, падкрэсліваючы, утрыруючы іх пошласць.

Д а ч к а *(крычыць)*. Брацік! Даволі! Перастань! Хо-опі-іць!!

Малы вышморгвае затычку і выпускае з лялькі дух.

Заслона

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Карціна трэцяя

Той жа пакой. Той жа стэлаж. Толькі на кніжных паліцах дзе-нідзе павыманы кнігі. Гэта малы вымаў кнігі сваім блізкім. Пад столлю падвешаны самалёцікі самых разнастайных марак і канструкцый: бамбардзіроўшчыкі і знішчальнікі, транспартныя і перахватчыкі, нават верталёты. Самалёцікі малы прыстроіў на дроціках так, што ў любы момант можна спусціць на брыючым палёце над сталом, за якім будзе сядзець патэнцыяльны «праціўнік». Ствараецца поўнае ўражанне, што самалёт пікіруе. Калі малы захоча, яго самалёты могуць бамбіць... каб застрашыць.

Ён часта карыстаецца гэтай сілай.

М а л ы зараз заклапочаны, хмуры, ходзіць па пакоі ад сцяны да сцяны. На яго чале вялікая заклапочанасць, ну нібыта ўсе беды свету, увесь сум людскі, усе клопаты — на ім. Ён часам спыняецца, як статуя — выліты Напалеон, — рукі скрыжаваў на грудзях. А то прысядзе — і зноў жа — не проста, а ў позе радэнаўскага «Мысліцеля». А бывае — спыніцца і пашле свой погляд у глыбіню стагоддзяў, а вось якіх — будучых ці мінулых, — няясна пакуль што.

С я с т р ы ч к а яго з нейкай напружанай цікаўнасцю назірае за ім, не адводзячы вачэй.

Д а ч к а. Што здарылася, малыш?

С ы н. Адчапіся.

Д а ч к а. Ты нейкі сам не свой.

С ы н. Адчапіся, я сказаў!

Д а ч к а. Бяда якая, ці што?

С ы н. Горш.

Д а ч к а. А што такое? Што?

С ы н. Не знаю. Сябе не знаю.

Д а ч к а. Сябе? Ты ніколі такім не быў. Што цябе мучае?

С ы н. Сумненні.

Д а ч к а. Што-о?

С ы н. У цябе былі калі-небудзь сумненні? Ты ведала іх?

Д а ч к а. Сумненні? Не-е-е. Не ведала. Якія сумненні?

С ы н *(наважыўся растлумачыць)*. Што я ведаю? Што? Я знаю — што я ведаю. А што ўмею? Што сумею? Не знаю. Я знаю, чаго хачу. Але не знаю, ці змагу я. А як праверыць? Як прайсці выпрабаванне? А? Ці годны я? Ці адпавядаю я той ролі, якую выбраў сабе? Як узяць пробу?

Д а ч к а. Што праверыць? Якое выпрабаванне? Якая проба?

С ы н. Я паставіў перад сабой вялікую задачу: стаць на чале дзяржавы, стаць правадыром нацыі, стаць Цэзарам, Папам Рымскім ці Ісусам другім... Для гэтага ў мяне веды ёсць, чужога вопыту хопіць. *(Паказаў на кнігі.)* А ці ёсць у мяне патрэбныя рысы характару? Ці хопіць іх у мяне? Асабістыя якасці характару...

Д а ч к а. Якія? Можа, я табе скажу — ёсць ці няма.

С ы н. Не ты... Я сам павінен выявіць іх у сябе... А калі няма — вырасціць іх, выхаваць, выпеставаць.

Д а ч к а. А якія якасці характару трэба? Для тваёй ролі — Цэзара?

С ы н. Сучасны Цэзар павінен умець быць абаяльным, каб выклікаць пачуцці прыязнасці ва ўсіх, хто хоць раз пабачыцца з ім. Павінен умець прыкідвацца праўдзівым, калі нахабна хлусіць, прыкідвацца чэсным, калі беспардонна ашуквае, шчырым, будучы фальшывым, цвёрдым і ўпэўненым, нават калі грызуць сумненні, прыкідвацца добрым і ласкавым, падпісваючы смяротны прыгавор. Пачаўшы вайну, трэба ўмець пераканаць людзей, што вядзецца яна ў інтарэсах міру, а гарады бамбяць — дзеля іх абароны. Я павінен навучыцца памірыць заклятых ворагаў і ўмець пасварыць закадычных сяброў; павінен умець выкарыстоўваць для сябе і высакародны чалавечы парыў і такую чалавечую загану, як зайздрасць. Для веруючых я павінен быць апосталам, а атэісты хай спадзяюцца, што я — бязбожнік. Я павінен сумець пераканаць людзей рабіць тое, што мне трэба, але каб ім здавалася, нібыта яны самі гэтага хочуць, а я толькі разумею іх патрэбы. Я павінен умець пераканаць бацьку пайсці супроць сына, а дачку — сведчыць супроць маці, калі мне гэта спатрэбіцца. Я павінен умець узбунтаваць, уздыбіць натоўп, давесці да экстазу, да барыкад. Але я павінен умець і ўціхамірыць раз'юшаны натоўп, калі бунт прынёс ужо ўсё, што мне трэба было. Я павінен умець быць літасцівым і міласэрным да заклятага ворага, каб усыпіць яго пільнасць і быць бязлітасным да роднага брата, бацькі, нават маці, калі заўважу змову, каварства ці здраду. Я павінен умець, не раздумваючы, бязлітасна і хладнакроўна прыбіраць з маёй дарогі супернікаў.

Д а ч к а *(з жахам)*. Гэта — страшна! Гэта — жахліва!

С ы н. Але неабходна! Непазбежна! Так заўсёды было.

Д а ч к а. Не было!

С ы н. Было! Я прачытаў Святонія пра жыццё Цэзараў. Я прачытаў мемуары Чэрчыля, усё, што пісалі пра Напалеона, успаміны пра Гітлера, я прачытаў... і яшчэ сёе-тое я прачытаў. Было!

Д а ч к а. Але гэтага не павінна быць!

С ы н *(згаджаецца)*. Не павінна. Але пакуль ёсць і праўда і крыўда, ёсць багатыя і бедныя, ёсць сытыя і галодныя, ёсць князі і рабы, ёсць генералы і салдаты, ёсць жандары і паэты, ёсць асуджаныя і каты, да таго часу будуць зайздрасць, падман, грабеж, нянавісць, барацьба, каварства, кулакі, локці, зубы...

Д а ч к а. Калі так... Калі без гэтага нельга, то — не трэба, малыш! Адмоўся ад сваёй мэты, брацік! Гэта страшна і... бесчалавечна, жорстка.

С ы н. Тады маё месца зойме другі, не такі здольны, а можа, і бяздарны, ды яшчэ, магчыма, больш жорсткі.

Д а ч к а *(пяшчотна)*. У цябе няма такіх якасцей. Ты не такі.

С ы н. Не знаю. Трэба праверыць.

Д а ч к а. Як? Дзе? На кім?

С ы н. Давядзецца дома, на вас, на сваіх. Дзе ж яшчэ?

Д а ч к а. Але ж гэта немагчыма! Як? Як?

С ы н. Паспрабуем.

Сын вымае з каробкі цацку-самалёцік і падвешвае на дрот.

Памажы, калі ласка, падвесіць.

Дачка дапамагае малышу.

Д а ч к а. Які прыгажун! Верна?

С ы н. Нервовы.

Д а ч к а. Хто? Самалёт? Які ты дзівак, выдумшчык.

С ы н. Гэты самалёт амерыканцы сканструявалі для распылення нервовага газу.

Д а ч к а. Фу, брыдота! Такі прыгажун і... Проста жах!

С ы н. Але — прыгажун!

Д а ч к а *(уздыхнуўшы)*. Я разумею, што нядобра зайздросціць, і ўсё-такі я зайздрошчу табе. Колькі ў цябе цацак!

С ы н. Якія ж гэта цацкі! Гэта зброя! Ваенна-паветраны флот! Баявыя сілы для падтрымання халоднай вайны паміж... татам і мамай.

Д а ч к а. А мама скупая. Ну, чаго ты на мяне так глядзіш?

С ы н. Скупая, кажаш? *(Раптам рэзка.)* Ты сама вінавата. Паслухмяным заўсёды меншы кавалак дастаецца. Цяпер нават паліцыя навучылася баставаць, каб вырваць надбаўку да зарплаты. А ты... Пакорлівая рабыня. Цябе і карміць не трэба. Запахне — і ты сытая. Парай. Ты такая мяккая, такая... табой акуляры выціраць можна.

Д а ч к а. А чаму? Каб толькі дома ціха было, мірна, спакойна. А ўсё-такі шкада, што я не з татам.

С ы н. Дурненькая. Ты не мне гэта гавары. Ты маме так скажы. І адразу ўбачыш вынік. Ды яшчэ маральна прыцісні. Скажы: мама, а калі ўсе ўбачаць, што дзеці пайшлі за бацькам, а не за табой? Зразумела? Супярэчнасці трэба распальваць. Чым злейшыя яны будуць адно з другім, тым дабрэй да нас. Засвоіла?

Д а ч к а. Ну і язва! Хітрасці ў цябе на семярых.

С ы н. Трэба ўважліва і сістэматычна слухаць радыё і тэлевізар. Асабліва перадачы для дарослых. Дзіцячыя перадачы на тое і прыдуманы, каб нас трымаць у няведанні, у цемнаце. Цёмнымі і даверлівымі лягчэй камандаваць.

У калідоры званок.

Д а ч к а. Гэта мама з работы. Ты думаеш — я не магла б так, як ты?

С ы н. Вось і пачынай. Ды стражэй! Чуеш?

Д а ч к а. І паспрабую. А што?

Дачка адчыняе дзверы і ўпускае м а м у.

М а м а. Вось і я. Ну, як вы тут?

Мама аддае сыну кнігі і яшчэ адзін пакуначак — падарункі. Да мамы падыходзіць дачка і строга выстаўляе руку. Не просіць, а патрабуе.

Д а ч к а. Ну! Што?

М а м а. Што — ну? Што — што?

Д а ч к а. Гэта я пытаюся — што? Яму, бачыш, колькі падорана? А мне зноў коўдра! Зноў вітаміны? Зноў глюкоза?

С ы н *(ухваляе спакойна)*. Правільна. Верна. Хачу — дзейнічаю.

Д а ч к а. Малыш правільна выбраў. Тата яго болей любіць, чым ты мяне. Я заўважаю. Толькі глядзі, мама! А калі ўсе ўбачаць, што дзеці пайшлі не за табой, а за татам? А?

Сын аж выцягнуў шыю, па-птушынаму схіліў галаву, адным вокам пазірае за мамай.

М а м а. Дачушка! Што ты сказала? Як жа ты так? Я ж для цябе...

Д а ч к а. Не трэба меладрам, мама! Ясна? *(Сказала і спалохалася.)*

М а м а *(скрозь слёзы)*. Ясна... Так ясна, што аж у вачах цёмна.

С ы н. Мама! Слёзы тут не памогуць! Тут трэба эканамічныя санкцыі.

М а м а. Але што? Што я вам павінна? Што яшчэ?

С ы н. Што? Гэта ўжо другая гаворка. Гэта мы прадумаем.

Д а ч к а. Што? Хоць бы тое, што другім. Вунь Нэлі на імяніны бацькі падарылі цэлы звярынец: поні, зебру, сланёнка і нават кенгуру. Ты сама бачыла па тэлевізары.

М а м а. Што ты раўняешся? Што ты раўняешся? Што, ты не ведаеш, хто ў яе баць-

ка? Мільянер! Палавіна арабскае нафты ў яго. Гадавы даход у яго — восемдзесят два мільёны! А ў твайго бацькі...

Д а ч к а. А хто вінаваты?

М а м а. У чым?

Д а ч к а. Што ў майго бацькі няма такога даходу?

М а м а. Як гэта хто?

Д а ч к а. Ты!

М а м а. Я? Але чаму?

Д а ч к а. Ты што, не магла выйсці замуж за Нэлінага бацьку? А Нэлі няхай бы дастаўся мой. А?

М а м а. Не магла! Не хацела! Бо яе дзед быў гангстэрам. І нафтавыя ўчасткі яны купілі за бандыцкія грошы. Яны ўсе гангстэры, бандыты. У іх рукі і сумленне ў крыві. А ты хочаш, каб...

С ы н. А грошы не пахнуць, як сказаў адзін...

Д а ч к а. У Нэлі і рукі белыя і сумленне. Яна — не вінаватая. Мы за дзядоў не адказваем.

М а м а. Што ж гэта робіцца? Я ўжо нічога не разумею.

С ы н. Мама! Ты дарэмна не слухаеш палітычнага каментатара.

М а м а. Гэта жорстка. Гэта бесчалавечна. Дзеці...

С ы н. А мы па Бібліі, якую падарыў нам дзядуля. «Будзем прыгнятаць бедняка-праведніка, не будзе літасці ўдаве і не пасаромеемся мнагалетняй сівізны старца».

М а м а. Дык гэта ты... твая навука? Гэта ад цябе ўсё?

С ы н. Ад Бібліі.

М а м а. Ты не зразумеў! Гэта богаадступнікі, паганыя людзі гаварылі. Ерэтыкі!

С ы н. Яны сімпатычныя людзі, тыя ерэтыкі, вясёлы народ. Кожны з іх тройчы смяшыў чалавецтва. Першы раз народ смяяўся, калі ерэтык паведамляў пра сваё вялікае адкрыццё і вынаходства. Другі раз народ весяліўся, калі яго за гэта адкрыццё інквізітары публічна смажылі на кастры. І трэці раз весяліцца прагрэсіўнае чалавецтва, святкуючы чатырохсотгадовы юбілей ерэтыка. Аказваецца — ён быў вялікі, а яго падсмажылі. Каб не ерэтык Галілей, Зямля наша да гэтага часу стаяла б на трох кітах. Не было б Магелана — не было б Амерыкі. І Саветы не запусцілі б Гагарына. Не, усё гэта было б, але са спазненнем на пару стагоддзяў.

М а м а. Божа мой, Божа мой! Што ў яго ў галаве? Пакладзі Біблію. Табе рана яе знаць. Ты яшчэ горкае дзіця. Кашмар! Што за дзеці? Ну і дзеці!

М а м а пайшла на кухню.

С ы н. «Дети грешников бывают дети отвратительные и общаются с нечестивыми...»

Д а ч к а. Я так не магу. Ведаеш, малыш, гэта ўжо цераз сілу. І праўда — жорстка мы з мамай. Другі раз я так болей не буду. Мне шкада яе... Пакрыўдзілі мы яе...

С ы н *(прытуліў сястру)*. Значыць, ты яшчэ... У наш суровы век ты... Занадта ты далікатнае стварэнне. Ну што ж, і такія таксама патрэбны. Будзь такая, якая ты ёсць, — мяккая, добрая, як папрок грубым людзям. Ты даруй мне за гэты эксперымент. Я праверыў, як можна выкарыстаць зайздрасць. Далікатная, ласкавая душа становіцца жорсткай... Сумеў.

Д а ч к а. Гэта я сама.

С ы н. Я так і рабіў, каб ты думала, нібы ты сама...

У пярэдняй зноў раздасцца званок. Дачка адчыняе дзверы, упускае т а т у і вяртаецца.

Д а ч к а *(паведамляе)*. Тата.

Уваходзіць т а т а. Хмуры.

С ы н *(патрабавальна)*. Ну? Што?

Т а т а. Што — ну? Што — што?

С ы н. Гэта я пытаюся: што — што?

Т а т а. Ты мяне проста абабраў. Мой бюджэт проста не вытрымлівае. Я не маю за што купіць прыстойных цыгарэт. Вымушаны курыць нейкую дрэнь і прыкідвацца...

С ы н. ...дэмакратам. А можна зусім кінуць курыць. Калі верыць літаратуры *(жэст на стэлажы)*, нікацін вельмі шкодны. Нібыта рак...

Т а т а. Ты ведаеш, сын? Ты горш за нікацін, больш шкодны.

С ы н. Гэта як зразумець? Ты быццам незадаволены?

Т а т а. Так. Я незадаволены!

С ы н. Тваё шчасце, што ты жывеш не пры цэзару Нероне.

Т а т а. А то што?

С ы н. На, пачытай, што піша Святоній: «Адзін рымлянін, педагог, быў асуджаны на цяжкае пакаранне за тое, што ў яго пастаянна незадаволены выраз твару».

Т а т а. Трапло! Нахапаўся з кніжак... Не, трэба за цябе ўзяцца. Ну і дзеці! Ох і дзеці!..

Т а т а выходзіць у свой кабінет.

С ы н. Ты чуеш? Зноў дзеці. Ну, не! Сапраўды трэба за іх узяцца. Распусціліся.

Д а ч к а. Ты, брацік, перасольваеш.

Званок. Д а ч к а бяжыць і хутка вяртаецца.

Тэлеграма. Ад дзядулі! Едзе! Мама! Тата!

С ы н. Стоп! Дурніца! Чаго спяшаешся! Пакажы. Тут карысная інфармацыя. Мы павінны яе скарыстаць. А ўсё-такі малайчына наш дзядуля. Чулая душа! Адгукнуўся. Ты яшчэ не ведаеш, што ўсе беды на свеце — ад недахопу інфармацыі. Людзі траплялі ў недарэчнае ці смешнае становішча — ад недахопу інфармацыі. Вось гэта тэлеграма дасць нам дадатковую інфармацыю — ці магчыма ў прынцыпе ўзаемаразуменне паміж татам і мамай на базе павагі да продкаў.

Д а ч к а. Во смеху будзе!

С ы н. Ненадоўга. На час візіту. А там...

Сын падыходзіць да магнітафона, падбірае ленту.

Мы зараз такі заліхвацкі танец ім падбяром, што ахнеш. Помніш, у нас гастраляваў рускі ансамбль? Я запісаў на магнітафон адзін іх танец. Кліч!

Д а ч к а. Тата! Мама! Мама! Тата! Сюды! Хутчэй!

С ы н. Палу-у-ндра!!!

З розных дзвярэй прыбягаюць т а т а і м а м а.

Т а т а. Што такое?!

М а м а. Што здарылася?! Чаго вы гвалт узнялі?

С ы н. Зараз будзе выступаць ансамбль народнага танца. Мама!

Д а ч к а. Танцуй!

М а м а. Што за дурасці? Чаму — танцуй!

С ы н. Тэлеграма. Ад дзядулі.

М а м а. Тым больш. Можа, дзядуля захварэў, можа, бабка памерла. А я буду танцаваць? Што за манеры.

С ы н *(разгарнуў тэлеграму)*. Ніхто не захварэў, ніхто не памёр. Танцуй! Усе рады! Усе лікуюць!

Д а ч к а. Мама! Танцуй! Ніхто не памёр! Ніхто не захварэў! Усе рады! Усе лікуюць!

С ы н *(запускае праігрывацель і падпявае)*. А дзядуля, дзядуля! Каго любіш? Бабулю...

Мама неахвотна пачынае танцаваць.

Д а ч к а *(прытанцоўваючы,)*. Тата! А ты?

С ы н. Чаго стаіш? Ану, давай!

Т а т а *(усміхаецца)*. Яшчэ чаго не хапала...

С ы н *(строга, крычыць)*. Тата! Гэта прынцыпова! Як ты радуешся дзеду, так я буду радавацца табе! Ісус, сын Сірахаў, сказаў: «Почитающий отца будет иметь радость от детей своих и в день молитвы услышан будет». Перад тым як адмовіцца, падумай, тата. Мой дзядуля можа табе дапамагчы, але можа і пашкодзіць. Ён друг тваёго генеральнага дырэктара, тата.

Дачка танцуе з мамай і ўважліва, насцярожана назірае за псіхалагічным паядынкам паміж бацькам і сынам. Гэту насцярожанасць дачкі заўважыў бацька. Ён усміхнуўся і неахвотна пачынае танцаваць.

Д а ч к а *(заапладзіравала)*. Брава! Малыш! Ты геній! Ты — цэзар!!!

Малы падкруціў рэгулятар радыёлы. Магутна іграе аркестр. Тата набычыўся і рушыў да лесачак, на якіх сядзіць сын. Здаецца, бацька зараз сцягне малога за нагу, растопча, расшкуматае. Аж не! Ён з такою злосцю... пачаў танец. Павольна, з разваротам. У танец падключаюцца сын і дачка. А яны ўжо зусім па-сучаснаму, па-мадэрнаму. Ну і танец! Ай ды танец! Сын напявае нешта такое: «А бабуля з дзядулем!..» Усе танцуюць ужо з поўнай душэўнай аддачай. Дачка падміргнула браціку, паказваючы на тату і маму, якія вытанцоўваюць адно перад адным. Малы насцярожыўся. Нават спалохаўся.

С ы н *(сястры)*. Усё гэта скарацечна.
Д а ч к а *(шчыра радуецца)*. Я-ак хо-ра-ша!!!

І раптам ён тыграм кінуўся на сястрычку. З дзікім крыкам. З гікам! Пакаціліся па падлозе. Шкуматы ляцяць. Тата і мама спыняюцца. Яны шакіраваны. Яны нічога не разумеюць. Кідаюцца разнімаць малых. Расцягваюць за ногі ў розныя куткі. Тата — сына, мама — дачку.

М а м а. Што такое? Што такое? Вы звар'яцелі?
Т а т а. Што такое, сын? Што здарылася?
Д а ч к а. Гэта ён! Гэта ён!
С ы н. Я? Гэта ўсё ты! Гэта яна!

Дзеці, пераміргнуўшыся, зноў парываюцца адно да другога, але тата і мама адціскаюць іх у процілеглыя куткі.

Д а ч к а. Што я табе зрабіла? Што? Што?
М а м а. Што яна зрабіла?
Т а т а. Што яна зрабіла?
С ы н. Іменна — што яна мне зрабіла? Нічога! І яшчэ хваліцца. А павінна ж яна мне хоць што-небудзь зрабіць? Як малодшаму брату. *(Кідаецца да сястры.)* Павінна ці не?..

Тата і мама стрымліваюць дзяцей.

Д а ч к а. Я нічога табе не павінна! Нічога, нічога, нічога!
М а м а. Дачушка, ён не вінаваты. Гэта ўсё ён! *(Паказвае на тату.)* Яго выхаванне! Яго навука! Гэта ж разбой! Хуліганства!

Тата адпускае сына і паварочваецца да мамы.

Т а т а. Гэта ўжо чорт ведае што! Яна мяне вінаваціць! У чым? *(Скрозь зубы, са злосцю.)* У чым я вінаваты?!
М а м а. А хто? Хто вінаваты, што ён расце бандытам? Ты яго вучыш.
Т а т а. Чаму я яго вучыў? Хіба я во цяпер чаму-небудзь вучыў яго? Гэта ж ён вучыў мяне... падвучыў танцаваць з табой.
М а м а. Во-во! Ты і танцуеш пад яго дудку. Ён яшчэ падвучыць цябе задушыць каго-небудзь.
Т а т а. Я зраблю гэта зараз без яго навукі!

Тата і мама ідуць на збліжэнне, на таран. Але пільныя дзеткі не дапускаюць вялікага канфлікту. Яны — у плач. Равучы, яны расцягваюць бацькоў у процілеглыя куткі так, як толькі што бацькі рабілі з дзецьмі.

Д а ч к а. Та-а-ата-а!

С ы н. Ма-а-ама-а!

Дзеці расцягваюць бацькоў.

Д а ч к а. Ма-а-а-ма-а!
С ы н. Та-а-а-та-а!
Д а ч к а *(гэтак жа, як брат)*. Ма-а-а-ма-а!
Т а т а *(крычыць)*. Ці-і-ха!

І наступае мёртвая цішыня.
Паўза.
Ніяк не адсапуцца.

С ы н. Ну, што? Уціхаміръшіся? *(Сястры.)* А ты прарочыла прымірэнне! *(Бацькам.)* Вы ўжо забылі пра тэлеграму ад дзядулі. Ці вам гэта ўжо не цікава?

М а м а. Ну, што там? Чытай!

С ы н *(чытае тэлеграму)*. «Сустракайце сёння сем трыццаць вечара». *(Глянуў на гадзіннік.)* Праваронілі!

Усе глядзяць на свае гадзіннікі.

Д а ч к а. А цяпер дзядуля выйшаў з самалёта і глядзіць наўкруга, шукае каго-небудзь з нас... А нас няма...

С ы н. Ад нас патрабуюць павагі да бацькоў...

М а м а. Чаго ж мы стаім! Трэба ж нешта рабіць.

С ы н. Сустракаць трэба, мама.

М а м а. Я ж і кажу. Ён, як заўсёды, будзе цягнуць якія-небудзь кошыкі з ласункамі, прысмакамі. Бабуля напакуе ўсяго. Сынок! Дачушка! Можа, вы пайшлі б яму насустрач? А я на кухні прыгатавала б...

С ы н. Тата! Ты чуеш? Мама просіць цябе сустрэць дзеда.

Т а т а. Яна гэтага не сказала.

С ы н. Яна не сказала, але падумала.

Т а т а. Ты чытаеш чужыя думкі?

С ы н. Толькі ў мамы і таты. Тата, ты — джэнтльмен. У дзеда чамаданы...

М а м а. І як заўсёды, ён прынясе што-небудзь...

С ы н. Тата! Мама сказала, што дзед будзе частаваць цябе, як заўсёды, арыгінальнай закускай.

Т а т а *(пачынае злавацъ)*. Не лічы мяне за дурня, сын! Я ўсё чую.

С ы н. Тата, ты чуеш, але не разумееш. Між вамі няма ўзаемаразумення. І я перакладаю вам. Вы — іншаземцы.

Д а ч к а. Хопіць, брацік! Давай мы пойдзем і сустрэнем.

М а м а. Дачушка! Ты лепей збегай і купі хлеба.

Д а ч к а. Збегаю.

Д а ч к а бярэ ў мамы грошы і выходзіць.

С ы н. І толькі? Не! Сустракаць дзеда толькі хлебам? Нельга! Не адзіным хлебам жыве дзядуля. Яму абавязкова падавай каньяк ці віскі.

М а м а. Праўда, сынок. Але ў мяне ні сантыма сёння.

С ы н. Тата! Мама сказала, што каньяк ты купіш.

Т а т а. Ізноў сказала? У мяне таксама... *(паказвае на парожні партманет)* зусім пуста.

С ы н. Тата, у гэтага ліванца ты можаш узяць у крэдыт.

Т а т а. Яшчэ што прыдумай. Каб я браў у крэдыт?

С ы н. Для дзядулі!!! Не забывай — ён друг ... чый?

Т а т а. Нават для дзеда. Зразумей, я не магу сваю рэпутацыю...

С ы н *(пагардліва)*. Банкруты!.. Дажыліся. Што ж? Я павінен папаўняць вашы фінансы? А? Так і быць... Сёння я вас выручу, але... з умовай. Працэнты самыя высокія. Палітычныя патрабаванні таксама будуць. *(Адчыняе сваю капілку-шкатулку і выдае маме

грошы.) «Пиры устраивают для удовольствия, и вино веселит жизнь; а за все отвечает серебро». Вернеш гэта і яшчэ два луідоры ў дадатак. Працэнты.

М а м а. А чаму ты мне іх даеш?

С ы н. Не хочаш плаціць працэнты? Мама, не хвалюйся, тата зараз пойдзе ў магазін па каньяк. Ідзі на кухню, гатуй закуску.

Т а т а. Табе, сын, не здаецца, што ты незаконна захапіў усю ўладу... у доме?

С ы н. Гэта для спробы. *(Мякка.)* Тата, я, вядома, мог бы і сам купіць каньяк. Але што падумаюць суседзі? І наогул — ці прыстойна мне ў маім узросце купляць спіртное? Мая рэпутацыя павінна быць бездакорнай, калі я выбраў сабе... гэта... туды... шлях. А калі ты купляеш каньяк — твая рэпутацыя ніколькі не пагаршаецца. Наадварот, ты гэтым дэманструеш свае ўдачы... ускосна. Хіба не праўда?

Т а т а. Так. Твая праўда ў мяне ўжо ў пячонках.

Т а т а ўзяў грошы і выйшаў.
Вяртаецца з хлебам д а ч к а.

М а м а. І ў каго ты ўдаўся, такі мудрэц?

С ы н. Мама! На тваім месцы я абавязкова абняў бы і пацалаваў тату. За каньяк. І ты гэта зробіш. Сястрычка! Будзеш сведкай.

Д а ч к а *(запыхаўшыся)*. Дзядуля прыйшоў?

С ы н. Пакуль не. Ён павольна набліжаецца да нас — да прагрэсу. Павольна таму, што ён — слабаразвіты.

М а м а. А што, калі вы паедзеце з дзедам на ферму? А?

Д а ч к а. Ой, здорава! Малыш! Праўда — здорава?

С ы н. Што здорава? Не спяшайся. *(Маме.)* Як — на ферму? На дзень, на два?

М а м а. Не. І вучыцца там. Можа — на год, можа — на два.

С ы н. Сястра! А ты ўважліва слухай! Не калупайся.

М а м а. Там пастаянна свежае паветра.

С ы н. Ізноў свежае паветра.

М а м а. Там новыя знаёмыя. Там лес, луг, рэчка. І потым — там уволю свежых ягад, яблыкаў, груш, гурочкаў і морквы.

С ы н. Раскоша! Якія перспектывы! Якая светлая будучыня! Гэтак агітаваць нават мой любімы палітычны каментатар на ўмее. *(Да сястры..)* Ну, а што скажаш ты? Пярэчыць будзеш? Смялей! Смялей!

Д а ч к а *(нясмела)*. Але, мамуля... Наш дзедка і наша бабка — старэнькія ўжо. Ім цяжка будзе з намі. Яны не пагодзяцца.

С ы н. Малайчына, сястра! Ты развіваешся! Ты нават мысліш!

М а м а. І дзед і баба рады будуць. Ім весялей будзе з вамі.

С ы н. Ну, вядома, калі я пастараюся, ім будзе весела да слёз.

М а м а. Я б на вашым месцы... я паехала б. Сын. Пакінуць цябе і тату? Без мяне вы... «Без царя передеретесь», — як любіў гаварыць у тэлевізары адзін рускі купец.

М а м а. Убачыце, як другія людзі жывуць... Шырэй кругагляд...

С ы н. Мама, у мяне і без таго кругагляд шырокі. Дзякуючы яму — тэлевізару. Ён усё паказвае: і як сеюць, і як жнуць, і як раджаюць, і як забіваюць, і як паміраюць; як любяць і як ненавідзяць, як уцякаюць і як даганяюць; як моляцца і як клянуць. І ўсё папраўдзе. Нават споднікі паказваюць і так і навыварат. А ў дзеда тэлевізара няма. Як жа я астануся без палітычнага каментатара? А ён без мяне? Гэта ж ён мяне такім зрабіў. Ён — мае вочы і вушы. Дзякуючы яму ўся планета ў мяне во дзе — на далоні.

Д а ч к а. Праўда, мама, без яго наш малыш зачахне.

М а м а. Вы мала ведаеце свайго дзеда. Наш дзед — жывая легенда. У яго такая багатая біяграфія. А табе, сын, вельмі карысна было б пасябраваць з дзедам. Для тваёй кар'еры... Ён так многа ведае...

Д ач к а *(здзівілася)*. Больш за нашага малыша?

С ы н. Да яго дыктатары тайна прысылаюць паслоў за парадай.

Званок у прыхожай.

М а м а. Няўжо дзед?

Д а ч к а. Пазнаю! Гэта — дзядуля. Мама! Ідзі сустракай!

Мама прыхарошваецца, папраўляе прычоску, фартух, нават бровы.

С ы н. Гэта ж не кавалер, а дзед! Чуеш, мама! Калі хочаш, каб ён не крыўдзіўся за тое, што мы не сустракалі, ты зрабі так: адчыні дзверы і схавайся. А як толькі ён на парог, ты кідайся яму на шыю і лямантуй: «Тата! Мілы!» Тут і мы падаспеем — унучка і ўнук. Трэба агарошыць яго нашай радасцю, нашай ласкай!

Мама ідзе да дзвярэй і робіць усё так, як навучыў яе сын. Але, на жаль, мама кінулася на шыю не дзеду. З магазіна вярнуўся т а т а з бутэлькай каньяку. Першыя заўважылі памылку дачка і сын, але было позна. Мама з лямантам: «Тата, мілы!» — павісла на шыі ў мужа.

Д а ч к а. Мама, ой...
Т а т а *(ад нечаканасці пачаў заікацца)*. Т-ты што? А-а-шалела?

Мама сканфузілася.

С ы н. Я сказаў — я зрабіў. Маё слова — закон.

Дачка пацалавала брацiка.

Т а т а. Зноў твае штучкі?
Д а ч к а. Мы думалі — дзядуля...
С ы н. Гэта памылка. Ты, тата, хіба ніколі не памыляўся?
Д а ч к а. Я хоць раз убачыла, як мама абдымае тату. Няўжо табе не ўпадабалася, тата?
С ы н. А табе, мама?

Дзверы былі расчынены. Д з е д увайшоў і спыніўся на парозе. Ніяк не адсапецца. Цераз плячо вісяць на лямцы спераду невялічкая сумка, а ззаду — мініяцюрны чамадан. Падняўшыся на трэці паверх, ён хапае паветра, як рыбіна на пяску. Яго ніхто не заўважае.

Д а ч к а. Няўжо яны ніколі не абдымаліся?
Д з ед. Было і такое, калі вас не было.
Д а ч к а *(шчыра ўзрадавалася)*. Дзядуля!
Д з е д. Ну, што вы аслупянелі? Аслабаніце! Я стары і слабы.
С ы н. Ну, я ж казаў — слабаразвіты.
Д а ч к а. Нядобра гэтак пра дзядулю!

Сястра штурхнула брата пад бок. Той бяжыць да дзеда і здымае з пляча чамаданчык і сумку.

Д з е д. Ну, цалуйце мяне, кусайце! Кусайце!

Вітаюцца, цалуюцца: шчыра, радасна. Асабліва ласкавыя і пяшчотныя ўнук і ўнучка.

С ы н. Дзякуй табе, дзядуля!
Д з е д. А што здарылася?
С ы н. Разбірайся сам. Паназірай. *(Уголас.)* Дзед, а чаму ты лысы?
Д з е д. Абрыдла валасам пад капелюшом, яны і перасяліліся з галавы ў бараду. На свабоду. Волю нават волас любіць.
С ы н. Брава! Брава вольналюбівым валасам!
М а м а. Тата! Можа, памыешся з дарогі ды будзем абедаць?
Д з е д. Можна і паабедаць.

У н у ч к а прыносіць чысты ручнік.
М а м а ідзе на кухню.

Д а ч к а. Дзядуля! Вось табе і чысты ручнічок.

Д з е д. Вах-вах-вах! Колькі самалётаў! Гэта ўсе твае? Ды яны ж, відаць, і дарагія. Праўда? Колькі каштуе гэты самалёт?

С ы н. Спытай у таты. Тут палавіна татавага заробку ляснула.

Д з е д *(сур'ёзна)*. Ну і дурні! Хіба можна столькі траціць?

С ы н. Не толькі мы, не адны мы столькі трацім.

Д з е д. Я і кажу: неразумна так траціць грошы.

С ы н. Смела, дзядуля! Занадта смела ты ў мой адрас.

У н у ч к а павяла д з е д а мыцца.

Т а т а. Ты хоць з дзедам будзь далікатнейшы. Не хамі.

С ы н. Хочаш ці не хочаш, а трэба. А то як паедзем туды, дык дзед усё прыпомніць.

Т а т а. Куды паедзеш? Хто паедзе?

С ы н. Відаць, і я, і мая сястрычка будзем жыць у дзеда.

Т а т а. Жы-ыць?

С ы н. І вучыцца.

Т а т а. Што за навіна?

С ы н. Мама так сказала.

Т а т а. Можа, пагасціць, можа, на канікулы?

С ы н. Не. Жыць, вучыцца і дыхаць свежым паветрам. Есці свежыя яблыкі, капусту, моркву, піць сырадой! Весяліць дзядулю і бабулю.

Т а т а. Ну, ты кінь... Я цябе ведаю... Не мялі глупства.

С ы н *(кліча)*. Сястрычка!

Прыбягае с я с т р ы ч к а.

Што нам мама сказала? Куды нам трэба ехаць?

Д а ч к а. Да дзедкі і бабкі. На ферму.

Т а т а. Пагасціць? На канікулы?

Д а ч к а. Не. Жыць, вучыцца і дыхаць свежым паветрам. Есці моркву, піць малако і...

С ы н *(падказвае)*. Весяліць дзеда...

Д а ч к а. Так, і весяліць да слёз дзеда і бабку.

С ы н. А ты што, супроць такой эміграцыі? Тата!

Т а т а. Так-так-так... Вось яно як!!!

С ы н. Тата, не бядуй. Не гарачыся. Я таксама не забываю пра свае інтарэсы. Мы з сястрычкай можам аб'явіць сядзячую забастоўку.

Уваходзіць м а м а. Накрывае на стол. Ставіць посуд.

М а м а. Дачушка! Памагай!

С ы н. Мама! Ты павінна пагаварыць з дзядулем пра татавы справы.

М а м а. Я нікому нічога не павінна. *(З пагрозай.)* Але пагаварыць магу. Магу і пагаварыць. Давядзецца!..

С ы н. Дзядуля павінен нашаму тату...

М а м а. Наш дзядуля нікому не павінен. Усе павінны яму...

С ы н. Але тату трэба...

М а м а. Ах, тату трэба? Тату твайму шмат чаго трэба...

Т а т а. Малы! Не прасі, не старайся. Мы самі як-небудзь...

Паўза.

М а м а і д а ч к а прыносяць з кухні абед, ставяць на стол. Тата хмуры. Сын назірае за бацькам.

С ы н *(уздыхнуўшы)*. Раз'яднаў, пасварыў. А вось як іх цяпер згуртаваць, з'яднаць? На чым? Гэта цяжэй... Але пастараюся. Згуртуюцца.

Прыходзіць д з е д.

Д з е д. Што гэта ў вас творыцца?

М а м а. Дзе?

Д з е д. У горадзе, на вуліцы, перад муніцыпалітэтам.

М а м а. А што там такое?

Д з е д. Нейкая вар'яцкая дэманстрацыя. Сабралася арава патлатых і барадатых хлюстоў, а з імі амаль голыя шлюхі. Топчуцца на вуліцы з такімі плакатамі, што сорамна не толькі глядзець... нават не ведаю, як і расказаць такое. І гарланяць на ўсю глотку, да хрыпаты: «Свабоду сексу! Сексу волю!» Што яны, звар'яцелі?

М а м а. А-а, гэта ўжо трэці дзень. Цэнзура забараніла адзін шведскі фільм, вось яны і пачалі. А фільм такі... пра гэта самае... *(Нешта шэпча дзеду, каб дзеці не пачулі.)*

Д з е д. А-а... Во цяпер я зразумеў і плакат: вялікія нажніцы абразаюць патлатаму... ну... тое...

Т а т а. Што надтачыць трэба. *(Смяецца.)*

Д з е д. Несур'ёзная пайшла моладзь. Нібы другіх праблем няма.

С ы н. Э-э, не! Ёсць і сур'ёзная моладзь! Пабачыў бы ты, дзед, як у мінулы чацвер мы сустракалі спецыяльнага візіцёра ад прэзідэнта адной з вялікіх дзяржаў!

Д з е д. Ну і што?

С ы н. Яму будзе што пісаць у мемуарах! Запомніць ён вайну ў В'етнаме. Мы супраць яе.

Д з е д. Хто гэта — мы?

С ы н. Заўтрашнія салдаты. А вясною? Калі ўзбунтаваліся студэнты універсітэта? А да іх далучыліся тры тысячы рабочых, а потым матрасня. Якія прамовы! Які запал! Які палёт думкі! Колькі агню, задору, рэвалюцыйнага энтузіязму! Не хапала толькі правадыра і пазітыўных лозунгаў. Каб нехта павёў іх, а лозунгі такія, каб за іх на смерць можна ісці. Старыя запаведзі нікога не кранаюць: «Не забі», «Не ўкрадзі», «Не пажадай жонкі бліжняга». За імі ніхто не пойдзе. Трэба новыя. Ленін чаму выйграў рэвалюцыю ў Расіі? Даў самыя пякучыя і пазітыўныя лозунгі: «Мір народам! Зямля сялянам! Заводы рабочым! Улада Саветам!»

Д з е д *(здзіўлены)*. Ты што... ты сам дадумаўся да гэтага?

С ы н. Ці сам да ўсяго дадумаешся? Нешта ж і людзі павінны падказаць. А вы кажаце — несур'ёзная моладзь. Сур'ёзней мне ўжо і нельга быць.

М а м а. Прашу за стол. Будзем абедаць.

С ы н. За круглы стол! На перагаворы аб ліквідацыі атамнай бомбы. *(Ставіць на стол бутэльку каньяку.)*

М а м а. Памаўчы хоць за абедам.

Д а ч к а. А наліваць будзе дзядуля. Ён самы старэйшы тут.

Д з е д. Праўда, самы стары. Эх, каб вы зналі, як мне хочацца стаць такім во, як гэты шпінгалет!..

С ы н. Во дзіва! Стрэчныя жаданні. А чаму, дзядуля?

Д з е д. Каб во гэтак падбрыкваць, як ты. *(Паспрабаваў скакаць на адной назе.)* Каб пачаць усё спачатку...

С ы н. Па-новаму? Першы раз — усё не так?

Д з е д. Не ўсё так.

С ы н. А што было так? Нешта ж было і такое, пра што цяпер прыемна другім расказаць?

Д з е д. О-о! Яшчэ колькі было! У маладосці я рызыканцік быў! Любіў паказытаць нервы.

Д а ч к а. Каму?

Д з е д. І сабе, і бабцы, і розным другім...

С ы н. Сабе і бабцы — гэта і мы ўмеем. А вось як розным другім — гэта ты раскажы, дзядуля.

Д з е д. Хе-хе... Калі я быў грэкам...

С ы н. Ты і грэкам быў?

Д з е д. Ах... Кім я не быў! І туркам быў...

С ы н. І туркам?

Д з е д. І іспанцам, і нават армянінам.

С ы н *(у захапленні)*. Дзед! Ды ты адзін...

Д а ч к а *(перапыняе)*. Не перашкаджай. Ну, дзядуля! Калі ты быў грэкам...

Д з е д. Калі я быў грэкам, я паехаў у Лондан. Я паплыў. Накупляў там усялякай зброі: вінтовак, кулямётаў, патронаў. І прывёз у Грэцыю. А там мяне чакаў другі параход. Перагрузілі зброю на гэты параход, і яна паплыла... Куды? У Саудаўскую Аравію. А там арабы гэтай англійскай зброяй выганялі са сваёй зямлі... каго? Англічан. Так я памаг

арабам здабываць свабоду. Каму толькі я не памагаў? Ты думаеш — лёгка мне было вазіць гэту зброю? Фух! Кожную хвіліну мяне маглі за каўнер — і на перакладзіну. Хто? Ці тыя, што прадавалі, ці тыя, што куплялі. А калі эфіопы ваявалі супраць Мусаліні, я таксама не драмаў. У Іспанію я прывозіў такіх турыстаў, што Франка і цяпер яшчэ чухаецца. У маладосці я быў адважны. Я быў ваяўнічы. За свабоду, за незалежнасць! За незалежнасць нават ад бабкі. Ха-ха!

С ы н. Ну, многа ты на гэтай справе зарабіў? На свабодзе і незалежнасці? Прызнайся, дзядуля.

Д з е д. Многа ці не многа, а... мне хопіць. А калі памру — і табе яшчэ добры кавалак завяшчаю.

С ы н. Ты, дзед, не транжыр маіх грошай, каб болей асталося. Мне спатрэбяцца яны на перадвыбарную барацьбу.

Д з е д. Ого-го! Які ты дзялок!

С ы н. Калі хочаш, каб твой унук праславіўся сам і цябе праславіў...

Д з е д. Якім гэта спосабам?

С ы н. Стану вялікім палітыкам.

Д з е д. У маленькай краіне вялікім палітыкам?

С ы н. Цяпер маленькія краіны могуць такое натварыць, што і вялікія не рассёрбаюць. Доказаў шукаць не трэба.

Д з е д. Та-ак... Шкада, што я стары... Мы б з табой... Во як яно: азірнуцца не паспеў, як нехта за бараду і цягне туды, у пясочак. А ў цябе ўсё наперадзе! І пакуль што аніякіх клопатаў. Зайздрошчу!.. Ах, ах, ах!..

С ы н. Як гэта — аніякіх клопатаў? Гэта ў цябе ўжо ніякіх клопатаў — ты на пенсіі. А ў мяне... Дзядуля! Ваша пакаленне, дзякуй вам, адваявала нам незалежнасць ад англічан. Палітычную. А эканамічнае ярмо мы з сястрычкай яшчэ доўга будзем адчуваць. І яшчэ праблема. Вы прыдумалі атамную і вадародную бомбы. І пакідаеце іх нам. А што нам з імі рабіць? Гідка з'есці і шкода кінуць. Гэта — не клопат? Вы пойдзеце. А ў мяне ўся планета на маіх плячах. Уся будучыня!

Д з е д. Э-э, куды цябе панесла!.. Замахнуўся...

Дзед разлівае ў чаркі каньяк.

А табе, унучак?

С ы н. Я кінуў піць.

Д з е д *(жартуе, здзіўляецца)*. Зусім? Чаму-у?

С ы н *(сур'ёзна)*. Я рашыў падацца ў вялікую палітыку. А там цяпер рэдка сустракаюцца цвярозыя палітыкі. Хачу быць рэдкасным палітыкам.

Д з е д. Ух ты!

С ы н. Дзікія, свабодныя плямёны Далёкай Поўначы, на Палінезійскіх астравах, амерыканскія індзейцы, негры Афрыкі падпалі пад іга каланізатараў таму, што не раскусілі своечасова шкоды алкаголю. Я хачу быць свабодным. Не спакушай, дзед!

Д а ч к а *(хваліцца)*. Ён у нас усё ведае! Ён такі!

Д з е д. Дык за што мы вып'ем?

Д а ч к а *(радасна)*. За дзядулю!

С ы н. За наш народ! За на-род! Капні і мне.

Д з е д. То-та ж. *(Капнуў са сваёй чаркі.)* Ну, а я за вас.

Усе стукаюць донцамі чарак аб стол і п'юць.

Д а ч к а. Як хораша! Як усё хораша.

Тэлефонны званок. Але да тэлефона ніхто не падыходзіць. Званок настойліва паўтараецца.

С ы н *(праглынуўшы)*. Мама, гэта, відаць, цябе твой нявопытны студэнт...

М а м а *(яе нібы ўджаліла, але яна стрымалася)*. Падыдзі, табе бліжэй. Калі мяне, скажы — няма дома.

С ы н. Старо! Гэта было ў некалькіх фільмах. *(Ідзе да тэлефона, здымае трубку.)* Вас слухаюць. Так. Правільна. Не, памыліліся. Не дачка, а сын... Што-што? А ветлівей вы не

можаце? Паслухайце... Вы — хам! Вам трэба браць урокі ветлівасці. Можаце ў мяне, бясплатна. А мне ўсё роўна — хто вы. Усё роўна. А вы ведаеце, з кім вы гаворыце? Кім я буду праз сем-восем гадоў? Добра. Перадам. *(Кладзе трубку.)* Перадаю. Тата! Я толькі што гаварыў з тваім шэфам. Ён — хам!

Т а т а. З шэфам?

Д з е д. З шэфам?

Т а т а. Што ты нарабіў! Што ты нарабіў?!

С ы н. А чаго ты так спалохаўся? Ён мне нахаміў — я яму. Квіты. Баланс.

Т а т а. Ты знаеш, што ён можа са мной зрабіць?

С ы н. Што? Хто ён табе? Гаспадзін? Хто ты яму? Раб?

Т а т а. Так! Раб! Гаспадзін! У яго ўся ўлада! Нада мной.

С ы н. А над ім ёсць улада?

Т а т а. Там, за акіянам!

С ы н. Дык чаго ты так спалохаўся? Ты, тата, пагарджаеш вопытам мінулага, не вывучаеш яго. *(Паказвае на кніжныя паліцы.)* А тут ёсць парады на ўсе выпадкі. Во... *(Дастае з паліцы кнігу.)* І пра твайго гаспадзіна. *(Чытае.)* «Усякі, хто лічыць сябе гаспадзінам другіх, сам раб. Калі ён і не заўсёды ў сапраўднасці такі, то ў яго ўсё-такі рабская душа, і перад першым стрэчным, больш моцным, больш дужым, ён будзе гнюсна поўзаць». Старых філосафаў чытаць карысна. На! А то я магу зараз пазваніць за акіян і так распісаць твайго шэфа, што...

Т а т а. Хто ты такі? Хто цябе слухаць стане?

С ы н. Я — хто? Я — кандыдат у прэзідэнты! Я — заўтрашні дзень нашай рэспублікі! Я табе зараз прадэманструю, хто я.

Сын падыходзіць да тэлефона, здымае трубку.

Алё! Злучыце мяне...

Тата падбягае да сына, вырывае ў яго тэлефонную трубку.

Т а т а. Ты звар'яцеў! Ты ж — ніхто! Ты — нуль! Ты разумееш, хто ты?

С ы н. Я — сын твой! Сын, які хоча вызваліць бацьку ад рабства!

Т а т а. Не лезь, куды не трэба! Я цябе не прасіў! Богам прашу — дай ты мне спакой.

С ы н. Значыць, табе падабаюцца рабства, залежнасць, прыгнечанасць, падначаленасць? Так?

Т а т а. Не! Не так! Але гэтага не пераменіш! Так было і будзе!

С ы н. Не, не будзе! Для гэтага табе трэба толькі стаць бацькам прэзідэнта. І ты ім станеш!

Д з е д. А ён не дурань! Адкуль у цябе гэта?

С ы н. У мяне за плячыма вопыт, шматвяковы вопыт. *(Распасцірае рукі на кніжны стэлаж.)* Я вельмі стары, дзед! Толькі барада не расце.

Д з е д. Давайце вып'ем. З яго нешта выйдзе...

Дзед налівае ў чаркі каньяк.

Д а ч к а *(наіграна радасна)*. Як добра! Калі ўсім хораша!

Усе выпіваюць і пачынаюць закусваць.

С ы н. Ты — як англійскі палітык. Заняў пост прэм'ер-міністра і адчуў сябе так добра, так лагодна! Яму здаецца, што і ўсім так добра. А ў гэты час — дэвальвацыя фунта.

М а м а. Ты нікому слова ўставіць не даеш.

С ы н *(да таты)*. А ты што скажаш?

Т а т а. Перастань! Балбатун! Нядобра гэтак!

С ы н *(дзеду)*. Дзед, а...

Д з е д. Не хвалю, не хвалю.

Д а ч к а. І я. І я не хвалю.

С ы н. Проста дзіва! Першы раз так аднадушна...

Т а т а. Ну, хопіць! Бяры еш!

С ы н. Не хачу.

М а м а. Накладвай у рот! Жуй! Глытай!
С ы н. Няма апетыту!
Д з е д. Еш, табе кажуць!
М а м а. Еш!

Мама напіхала сыну поўны рот ежы.

Жуй! А не, дык пайшоў вон!

Д а ч к а. Перастань, малыш! Ну, праўда ж, можна па-харошаму. Давайце яшчэ нальём. Дарослыя няхай вып'юць... *(Налівае каньяк у чаркі.)* Дзядуля, ну?

Малы моўчкі ўзяў поўную чарку і выпіў да дна.

М а м а. Сынок! Ты звар'яцеў!

Сын прагна накінуўся на закуску.

Д а ч к а. О, цяпер ён будзе маўчаць. Дзядуля! А дзе лепей? У горадзе ці на ферме? Дзе лепей?
Д з е д *(выпіў, крэкнуў)*. Там, дзе нас няма.
Д а ч к а. А дзе нас няма?
Д з е д. Каля бабулькі нас няма.
Д а ч к а. Выходзіць, каля бабулькі лепей?
Д з е д. Выходзіць, там лепей.
М а м а. А я што гаварыла?
С ы н. Не магу маўчаць! Пачынаецца прапаганда. Сто-оп!!!
Д з е д. Э-эк, распусцілі вы яго. Таму і куражыцца. Прыйдзецца забраць яго на ферму. Не-е, там я яго перараблю.
С ы н. Усё жыццё марыў! Назад к Мафусаілу? Мілы дзядуля, смешна! Ты быў грэкам, ты быў армянінам, іспанцам. Але ты ніколі не быў кітайцам. А зараз — выліты... гэты... самы-самы...
М а м а *(успыхнула)*. Гэта ўжо чорт ведае што! Ні кроплі прыстойнасці. Гэта ўжо нахабства.
Т а т а. Ты сапраўды непрыстойна сябе паводзіш.
М а м а *(да таты)*. Гэта ўсё тваё! Гэта твой цынізм. Твая беспардоннасць. Любуйся! Не сорамна перад людзьмі?
Т а т а *(таксама ўспыхнуў)*. У мяне нарэшце таксама лопаецца цярпенне!!! *(Да сына.)* Да якога часу цераз цябе я мушу глытаць жаб? Да якога часу ты будзеш ставіць мяне ў дурацкае становішча? Не, дарагі мой, усяму ёсць канец!
С ы н *(спакойна)*. Сястрычка! Ці мне здаецца, што яны мной нездаволены, ці так яно і папраўдзе?
Д а ч к а. Ну, вядома, малыш, усе табой нездаволены.
С ы н *(ледзь стрымлівае сябе)*. Значыць, мне гэта не здаецца?
Д з е д. Ды вам усім трэба зараз жа на свежае паветра. Хоць на паўгадзіны. *(Глянуў на гадзіннік.)*
С ы н. На свежае паветра?! Дзядуля! Няўжо і ты?!
Д з е д. З яго нешта будзе... Нешта з рук вон выдатнае. *(Унуку.)* Быць табе альбо славутым бандытам, альбо... начальнікам вялікай... турмы.
С ы н *(смяецца, але смех нейкі ненатуральны)*. Не, ні тое, ні другое, дзядуля. Я ўжо ёсць! Я — ёсць! Дзядуля! Я — вундэркінд асобага роду. Магу папулярна. Бываюць вундэркінды-музыканты. Іх многа. Бываюць матэматыкі. Іх таксама нямала. Бываюць паліглоты. А ведаеш, дзед, што такое паліглот?
Д з е д. Ну, давай, эрудзіруй!
С ы н. Палі-глот — гэта... Палі — многа, глот — глытаць. Многа глытаць. Усяго. Усякай усячыны. Што падсунуць. Што ў рот пакладуць. Прыемна, непрыемна — глытай, глытай, глытай! Усякі фарш і ўсякі фальш!
Д а ч к а. Ну, навошта ты хлусіш, навошта ты падманваеш дзядулю? *(Дзеду.)* Паліглот — гэта чалавек, які ўмее гаварыць на некалькіх мовах.
Д з ед *(ідзе на прымірэнне)*. Ды гэта, бадай, адно і тое, як і ён тлумачыў.

М а м а. Ты чаму хлусіш? Ты чаму старэйшых не паважаеш? Ты мярзотнік! *(Дала сыну ў каршэнь.)* Праўду трэба гаварыць!

С ы н *(абураны)*. Ах, вам праўды захацелася? Вы па праўдзе засумавалі? Во гэта я і хацеў ад вас пачуць! Зараз я вам выдам праўду!.. *(Хутка падымаецца наверх лесачак.)* Нате вам праўду! Як вам? Кожнаму паасобку ці ўсім адразу? А ты ведаеш, дзядуля, што і мама, і тата не любяць мяне? Мала таго — ненавідзяць! А за што? За сваю хлусню, падман, якія я выпадкова адкрыў. Ты думаеш — лёгка мне, дзядуля, жыць з камком у горле... Калі пастаянна ў горле, тут, ні праглынуць яго, ні выплюнуць. Калі родныя бацька і маці не любяць, то які ж бліжні ўзлюбіць? Хіба толькі ты? Дзед? Я паклікаў цябе... *(Да бацькоў.)* Што? Яшчэ хочаце, яшчэ праўды чакаеце? Не боязна? Не-е! Не палохайцеся! Я вам праўды не скажу. І знаеце чаму? А вы мне праўду гаворыце? Адно аднаму вы праўду гаворыце? Вось ты, тата, маме праўду гаворыш? А дачушцы сваёй? А мне? Чаму ты не скажаш нашаму міламу госцю, што ты цяпер пра яго думаеш?

Т а т а. Шчаня! Як ты смееш?

С ы н. Юпітэр! Злуешся? А я ж нічога яшчэ не сказаў пра твае культурныя сувязі.

Т а т а. Што ты разумееш у культурных сувязях?

С ы н. Пакуль нічога. Не дарос яшчэ. А ты, мама? Плаціш тату такой жа праўдай. А чаму ты дзеду не сказала, што паставіла на стол пазаўчарашні вінегрэт? Ты нават нявопытнаму студэнту не гаворыш праўды.

М а м а. Звар'яцець можна! Які цынізм! Бо-о-жухна!

С ы н. Што? Ужо сытыя? Вы ад мяне патрабуеце праўды. А мне ад вас? Нельга? Мне таксама трэба праўда. Мне яна больш патрэбна! Больш, як вам ад мяне! Я — маленькі, і мая хлусня маленькая. А вы — вялікія. І ваша хлусня — аграмадная! Для мяне яна аграмадная. Запомніце! Самая вялікая хлусня — гэта хлусня маленькаму чалавеку. І вось я, маленькі чалавечак, пачаў шукаць вялікую праўду. Ісціну! Я суткамі сядзеў каля тэлевізара, каля радыё. Вы спалі, альбо п'янствавалі, альбо выграваліся на курортах, а я начамі сядзеў на гэтых лесачках. Я перачытаў, мама, болей за цябе і болей за цябе, тата. І я нешта знайшоў. Я палюбіў і тэлевізар. Не, не скрынку гэтую, не хакей, не стральбу, не слінявыя пацалункі. Я палюбіў палітычнага каментатара ў гэтай скрынцы. Ён мне многае адкрыў. Я цяпер штодня чакаю яго, як сну, як алкаголік віна, як студэнт стыпендыі, як малады хлюст сваю фіфу ў кароткай спадніцы... Вось і цяпер у мяне ўжо смокча пад лыжачкай. Праз дваццаць мінут ён павінен з'явіцца мне... *(Глядзіць на гадзіннік. Механічна тое самае робяць і ўсе астатнія.)* Ну, што? Бачыце, як я чую яго. Я іх ведаю ўсіх, дзядуля. І з Бі-бі-сі, і з «Голасу Амерыкі», і ватыканскага шапялявага старога, і нават з Тэль-Авіва. Але лепшы за ўсіх — другі, мой каханы. Самы хітры. Ён ніколі не спяшаецца. Ён заўсёды позніцца на двое-трое сутак, але затое беспамылковы і ўсіх можа паправіць. Ты яго бачыў, дзядуля? Ён занадта інфармаваны і палітычна падкаваны. Яму здаецца, што ён асабіста прымае ў чалавецтва роды. А мне здаецца, калі я гляджу на яго... я чакаю, як ён вось-вось пакажа і нованароджанага. Быццам нават і нованароджаны ўжо ў яго руках, пад сталом. Таму ён так часта і зазірае туды, уніз. Адным словам, дзядуля, пасля ўсяго гэтага я стаў вундэркіндам асобага роду — вундэркіндам-палітыкам... Я многа зразумеў. Праз вялікае я зразумеў маленькае. Свой дом.

Д а ч к а. Мама, ён разумна гаварыў? Ён разумны?

М а м а. У яго каша ў галаве. Ён яшчэ нічога не разумее.

Д а ч к а. Тата, ён нічога не разумее? Праўда?

Т а т а. Ён злы, і таму...

Д з е д. Тэк-тэк-тэк... Не разумее?

С ы н. Так, я — злы! Без праўды людзі робяцца злыя! Нават добрыя людзі! Нават дзеці! Запомніце! Я не разумею! А вы адно аднаго разумееце? Так! Я не разумею! І не магу зразумець! Не зра-зу-мею! Вы траціце сотні, дзесяткі мільярдаў долараў на вайну. З кім? З галоднымі, босымі, раздзетымі, з бед-ны-мі! У В'етнаме, Карэі, Конга, Егіпце... Замест таго каб апрануць іх, накарміць. Мала таго, кожны долар там начынен дынамітам, і кожны такі долар разбурае там на сотні долараў дабра, якое мелі бедныя туземцы. Хіба гэта можна зразумець?!

М а м а. Хто? Мы? Гэта ж Амерыка! Хіба гэта мы?!

С ы н. Вы! Дарослыя! Хай сабе Амерыка! Там таксама дарослыя. Там таксама таты і мамы. А вы? Вы чаму дапусцілі гэта? Эх вы-ы! Вось вам прыклад *(паказвае на самалёцікі)*. Гэта што? Палавіна зарплаты! Узброіў мяне да зубоў. Як гэта зразумець? А быў бы ён Ракфелерам? Ён не пашкадаваў бы мільярдаў на сапраўдныя, з бомбамі, з напалмам.

Хіба гэта можна зразумець? *(Раптам пускае ў ход сваю авіяцыю. Самалёцікі скідваюць бомбачкі на стол.)* Вам страшна? Вам жудасна ад гэтых цацак? То-та ж! І ўсё ж я зразумеў. Вы нічога не зразумелі! Якая небяспека над вамі, над намі. І вось гэта, іменна гэта, я зразумеў!

Распужаў усіх, хто пад сталом, хто за крэслам, хто ў куце.

Д з е д. Чорт ведае што тут у вас творыцца! Чаго я сюды прыехаў?

М а м а. Жах! Проста жах!

Д а ч к а. Ён, відаць, п'яны... *(Успомніла.)* Ой, што ты правяраеш? Цэзар!

С ы н. Ці патрэбна людзям праўда. Сястра мая. Дай глыток вады. У Цыцэрона перасохла ў горле.

Т а т а *(смяецца)*. Вось вам узор свабоднае асобы.

Д а ч к а *(падае ваду)*. Ты, Цыцэрон! Мне расказаў, а сам забыў, што Цыцэрону за яго язык адрэзалі галаву і прынеслі царыцы як падарунак.

Д з е д. Хто ён? Камуніст? Анархіст? Хто?

М а м а. Ні тое, ні другое. Ён проста хуліган.

С ы н. Не зневажаць! Тут сабраліся свабодныя асобы. Усе свабодныя. Але я, я над вамі ўладар! Таму што і тата і мама мае маральныя рабы!

М а м а. Ды як ты смееш так? Я цябе вынасіла, я табе жыццё дала і выкарміла сваімі грудзьмі! І я ж твая рабыня? І ты мяне гэтак крыўдзіш? Такая твая ўдзячнасць? Ды як ты смееш, дрэнь?!

С ы н. Радзіла і выкарміла? Але ж гэта біялогія, мама! За-а-ло-гія! Выкарміла! Але дай мне свабоду, як звычайнаму звярушку! Не прымушайце мяне жыць, як вы: з хлуснёй класціся спаць і з хлуснёй уставаць. Я не хачу, як вы!!!

Т а т а. А жраць ты хочаш? Хлусня мяне корміць! Мая хлусня і цябе корміць, усіх вас корміць! А стаў бы я гаварыць праўду? Мяне вышпурнуць вон. Маёй фірме не трэба праўда. Там трэба прыгожыя словы, якія б зазывалі, заманьвалі, прыманьвалі. Ты гэта разумееш? Не!

С ы н. Зразумеў. Хлусня ў дом прыходзіць з вуліцы. А на вуліцы вялікі свет.

Т а т а. Так, так, так! І вялікая хлусня! Ідзі туды са сваёй праўдай! Ідзі! Паглядзім, ці будзеш ты сыты сваёй праўдай. Голад навучыць і цябе лгаць. Шчыра і тэмпераментна будзеш хлусіць, калі жраць захочаш. Хопіць! Даволі! Баста! Цярпенне лопнула!!! Вон!!!

С ы н. Ды вы як быццам нездаволены мной. Ці гэта мне зноў толькі здаецца?

Д а ч к а. Ну, вядома, нездаволены! Усе нездаволены! Нават і я.

С ы н. Ну, ты паспяшалася. А яны... Пачакайце! Хто ж мае права быць задаволеным ці нездаволеным? Вы альбо я? Гэта ж вы мяне прыдумалі такім і выпусцілі ў свет Божы. А ў мяне вы спыталі — хачу я гэтага ці не? Адпячаталі мяне ў адным экземпляры і — рукі памылі. Цяпер кожны з вас уладкоўваецца ў жыцці як каму ямчэй, як зручней. А я? А мне ёмка? А я задаволены? Чаму, па якому праву вы мной нездаволены? Гэта маё права! Толькі маё!

Д з е д. Не-е, час мне ўзяцца за цябе. Ану, злазь адтуль! Вось зараз ты ў мяне будзеш задаволены. *(Расшпільвае папругу.)* Злазь і скідай штаны!

Тата таксама падрыхтаваў папругу.

С ы н. О-о! Паліцэйскія меры! Во-во-во! Самы пераканаўчы аргумент. Дзядуля! Ты пажарную пакліч! А яшчэ лепш — газы слёзатачывыя.

Тата і дзед замахваюцца на сына, а ён адступае і забіраецца на самы верх лесачак.

Вось чым згуртаваў іх — праўдай! Праўда іх з'яднала! Нянавісць да праўды згуртавала іх. Не дамся! Далоў Цэзара? Далоў праўду? На барыкады? Так? Не да-ам-ся! Не пад-дамся-а-а! Лепей на касцёр! А поўзаць не бу-у-ду! А-а-а-а!!!

І з гэтым крыкам м а л ы адштурхоўваецца разам з лесачкамі ад кніжнай паліцы і вылятае за акно. З трэцяга паверха. Усе ахнулі. Мама страціла прытомнасць, у дзеда падкасіліся ногі. Тата неведама чаго азіраецца вакол. І толькі дзяўчо падскочыла да акна, выглянула на вуліцу, пабегла за дзверы ратаваць, памагаць, дзейнічаць.

Д з е д. Што ўсё гэта азначае? Што з ім?
Т а т а. Не знаю. Нічога не знаю.
Д з е д *(крычыць)*. А хто павінен знаць, калі ты не знаеш?!

Тата і дзед нарэшце таксама выглядваюць у акно.

Т а т а. Ды ён, здаецца, цэлы!..
Д з е д. Глядзі, глядзі, яна падымае яго...
Т а т а. Устае, устае...
М а м а. Сынок... сынок мой!..
Д з е д. Ну і жывучы!.. Ідзе!.. Ідзе!.. Ды ён святы!
Т а т а. Гэта дрэва яго ўратавала...
М а м а. Звяры вы! Каты! Звяру-у-гі! Што вы зрабілі з дзіцём? Да чаго давялі дзіця?!
Д з е д. Гэта я давёў?
М а м а. І ты! І ты! Накінуліся...
Д з е д *(крычыць)*. Гэта вы яго давялі! Ты чула, што ён вам гаварыў адтуль? Цяпер вінаватага шукаеце?
М а м а. І ён! І ён яго давёў!
Т а т а. З хворай галавы на здаровую?
М а м а. Божа мой! Божа мой!

Ляпнулі дзверы. Усе прыціхлі. Чакаюць. Глядзяць на дзверы.
На парозе з'яўляецца м а л ы.
За ім с я с т р а.
Малы ідзе павольна, ступае так, нібы ў яго папечаны падэшвы ног. Галава высока ўзнята. Ён не прыходзіць, ён з'яўляецца. Відаць, так будзе з'яўляцца народу Ісус Хрыстос у другое прышэсце. Вось толькі твар малога выражае нешта дзіўнае. І не зразумець адразу — ці то ён цяпер святы, ці то ён чокнуты. Вочы пустыя, чужыя, тоўсты язык не змяшчаецца ў роце. Усе неяк благагавейна глядзяць, як малы падыходзіць да стала.

М а м а. Ты... не разбіўся?!
С ы н *(неяк вяла)*. Не, не разбіўся.
М а м а. У цябе нічога не баліць?
С ы н. Не, мама.
Т а т а. Ты цэлы, сынок?
С ы н. Цэлы, тата.
Д з е д *(дзівіцца)*. І сіняка няма?
С ы н. Няма, дзядуля.
Д а ч к а. І не страшна было?
С ы н. Не, сястра.

Паўза.

М а м а. Ну, добра, сынок, сядай, еш.
С ы н. Добра, мама.

Усе зноў рассаджваюцца за сталом.

Т а т а. Накладвай, накладвай.
С ы н. Добра, тата.
Д з е д. А цяпер кусай і жуй, жуй, жуй, унучак.
С ы н. Добра, дзядуля.
Д а ч к а. Ну... ну... Глытай, глытай жа...
С ы н. Добра, сястрычка.
Т а т а. Накладвай яшчэ, накладвай і жуй.
С ы н. Добра, тата.
М а м а. Жуй, жуй і глытай.
С ы н. Дзякую, мама.

Д а ч к а *(са здзіўленнем)*. Тата! Мама! Ён нейкі!.. Нейкі не такі... Што з ім? Ён не такі!

Т а т а. А мы зараз яму тэлевізар уключым. Якраз прыйшоў час палітычнага каментатара. Так, сынок? Дачушка!

Тата ківае галавой на тэлевізар. Дачка ўсё зразумела і хуценька ўключае яго.

К а м е н т а т а р. З Парыжа паведамляюць: сюды прыехалі прадстаўнікі дваццаці трох краін для агалашэння міжнароднай лігі барацьбы ў абарону міні-юбкі...

М а м а. Не трэба...

Мама выключае тэлевізар.
Усе назіраюць за рэакцыяй малога. Сын абыякавы.

Д а ч к а. Трэба! Трэба!

Дачка ўключае тэлевізар.

К а м е н т а т а р. Ватыкан. Папа Рымскі Павел VI зноў пацвердзіў, што каталіцкім свяшчэннікам забаронена жаніцца. Гэта быў адказ Папы на катэгарычнае патрабаванне галандскіх свяшчэннікаў на чале з епіскапам...

Мама выключае тэлевізар.

М а м а. Не трывожце!..

Д а ч к а. Мама! Што ты разумееш?!. *(Уключае.)*

К а м е н т а т а р. У выніку нападу партызан на амерыканскую базу забіта дваццаць дзевяць амерыканцаў і семдзесят...

Мама зноў выключае тэлевізар.

М а м а. Яму нецікава.

Д а ч к а. Мама!

С ы н *(абыякава)*. А можа, футбол, тата? Праўда, мама?

Паўза.
Усе не вераць сваім вушам.

Д а ч к а *(раптам адкрыла)*. Ды ён жа ідыётам стаў! Тата! Мама!..

С ы н *(успамінае)*. Ідыёт... Дыпламат... Пакт... Недзе чуў... Не помню... Забыў...

Д а ч к а *(са слязамі)*. Ну так, ну так, ён ідыё-ёт... А ён так хацеў, так хацеў стаць прэзідэнтам... ці прэм'ер-міністрам. І стаў бы. А цяпер...

Д з е д. Во цяпер-то напэўна стане. Толькі такія і становяцца...

Д а ч к а. Ды ён жа ідыёт! Ну праўда, праўда, ён жа ідыёт!

Т а т а *(адварочваецца)*. А можа, гэта і лепш?..

Д з е д. Вам?.. Вам — лепш.

М а м а. Ды і яму.

Д а ч к а *(узбунтавалася)*. Гэта?! Гэта — лепш?!

Д з е д. Спадзяюся, ты не выскачыш праз акно?

Д а ч к а. Я? Ну, не! Я на касцёр! На эшафот! На крыж пайду, каб не стаць такой, як ён!

С ы н. Ты заўсёды такая. Вы ўсе заўсёды такія.

Сын бярэ тоўстую кнігу і павольна, вельмі павольна ўзнімаецца па лесачках на самы верх.

Заслона

1969